EN NY KÄLLA

FÖR VÅR

FOSTERLÄNDSKA ODLING.

NÅGRA ANTECKNINGAR OM SVENSKA AKADEMIENS ORDBOK

AF

THEODOR HJELMQVIST,
DOCENT VID LUNDS UNIVERSITET.

LUND,
C. W. K. GLEERUPS FÖRLAG.

→ Pris 50 öre. ←

EN NY KÄLLA

FÖR VÅR

FOSTERLÄNDSKA ODLING.

NÅGRA ANTECKNINGAR OM SVENSKA AKADEMIENS ORDBOK

AF

THEODOR HJELMQVIST,
DOCENT VID LUNDS UNIVERSITET.

LUND,
C. W. K. GLEERUPS FÖRLAG.

LUND 1893.
BERLINGSKA BOKTRYCKERI- OCH STILGJUTERI-AKTIEBOLAGET.

Hvad kan en ordbok lära oss?

Hvad kan en ordbok lära oss? — En besynnerlig fråga, tycker skolpojken, där han med sitt lexikon under armen vandrar åstad till profskrifningen på lärorummet. "Hvad en ordbok kan lära oss, det måtte väl jag veta, det kan ju hvem som helst förstå. Hur skulle det gå för mig, om jag inte hade Cavallin och Schulthess, dessa präktiga böcker? Då skulle jag allt vara lagom styf."

Och så skrifver vår studiosus sin stil i blind förtröstan på sin ordboks förträfflighet. Vi vilja antaga, att han lyckas bättre än den bekante skolyngling, som råkade öfversätta det svenska uttrycket *"en man"* med det latinska *"juniperus vir"*, där *juniperus* betyder *en* = *enbuske*, eller den lika beryktade unge man, som återgaf det svenska *blott* med neutrum af adjektivet *blå* på det främmande språket.

Men äfven om han ej begår sådana fel, nog kan det hända honom, så visst som det händer de fleste, att både det ena och det andra uttrycket, "som stod i lexikonet", blir rättadt af läraren: öfversättaren får till sin förvåning höra, att det icke passar, där det af honom användts, och han fattar måhända misstro till sin förut så högt värderade hjälpreda.

Hvad var då orsaken till hans fel? Icke låg den i den förträffliga ordboken; den gaf honom nog alla nödiga upplysningar. Men gossen begagnade den ej med urskill-

ning och eftertanke: han var ej van att reflektera öfver sitt eget modersmål, dess talesätt och uttryck, se där den viktigaste anledningen till hans misstag.

Hade den nyss omtalade skolynglingen haft klart för sig, att ordet ”*en*” på svenska har mer än en betydelse, ja, då hade han helt säkert låtit *enbusken* vara i fred.

Anekdoten må vara huru osäker som helst, — det anförda exemplet är groft, men påtagligt. Man skall säga, att det blott vittnar om vederbörandes slarf och tanklöshet. Men denna tanklöshet består just däri, att man icke ägnar en tanke åt det, som ligger oss alla så nära: vårt eget språk.

Mångfaldiga ”bockar” skulle kunna uppletas, som äro mer eller mindre besläktade med det anförda felet. De må vara gröfre eller finare, så visa de i alla fall ovedersägligen, att studiet af de främmande språken, om det skall blifva rätt fruktbringande, med nödvändighet kräfver ett allt djupare inträngande i modersmålet och dess betydelselära.

Det är just detta en svensk ordbok afser att underlätta för vår allmänhet. Den skall tjäna vår fosterländska odling, äfven där denna söker ny näring från främmande källor. Man skulle kunna tycka, att den redan därföre vore värd att omfattas med ett varmt intresse.

Den svenska ordboken och allmänheten.

Emellertid är det ett i ögonen fallande faktum, att vårt folk är ganska likgiltigt för de lexikaliska arbeten, som uteslutande behandla modersmålet. Man värderar vida högre sådana ordböcker, som antingen lämna en öfversättning från svenskan till ett annat språk eller från ett främmande språk till svenskan.

Det är, som om man ej insåge den stora betydelsen af en pålitlig och omfattande redogörelse just för vårt modersmåls språkbruk.

Vare det långt ifrån oss att underskatta de utmärkta "tvåspråkiga" ordböcker, som framför allt i senare tider utgifvits i vårt land, den ena efter den andra! De äro ju oundgängliga hjälpredor för hvar och en, som vill vinna en närmare kännedom vare sig af antiken eller af den moderna kulturen. Men må vi ej för de utländska skatterna förgäta hvad vi själfva hafva, det rika arf, som våra fäder gifvit oss i vårt svenska tungomål!

Dock, huru föga förstår man modersmålets värde, huru föga inser vårt folk, hvad det betyder, att man, så att säga, bokför svenskans tillgångar! Orden i ett språk äro ju oumbärliga verktyg, som hvar och en använder i lefvande lifvet. Men därför är det ju icke sagdt, att hvar och en kan använda dem på det rätta sättet. Det är visst icke likgiltigt, om ett redskap brukas väl eller illa: därför ligger det stor makt uppå, att man går i en god lära, hos en duglig mästare. Och språket själft är här den rätte mästaren, om vi blott vilja akta på dess lärdomar.

Men för att göra detta måste vi studera vårt språk, sådant det möter oss i det bildade umgänget och i litteraturen eller med andra ord i en tidsenlig svensk ordbok. Hvad kan en sådan lära oss?

"Åh, det är icke mycket", mena säkert de flesta. "En svensk ordbok? Hvad är det för en löjlig historia! Liksom icke hvar och en kände sitt eget språk!"

Ännu i dag bestämmes mången af den tankegång, åt hvilken C. J. L. Almqvist år 1842 gaf ett så träffande uttryck i företalet till sin "Ordbok öfver svenska språket i dess närvarande skick" [1]. Där heter det:

---

[1] s. II

"Vid uppslående i en svensk ordbok, liksom i en svensk grammatik utropar mången ganska visst för sig sjelf: "hvad i all verlden tjenar då detta till? Hvilken svensk vet icke t. ex., att flicka i pluralis heter flick*or*, men pojke pojk*ar*; att älska i förfluten tid heter älsk*ade*, att hata har samma form, men att försvinna heter för*svann*? Skall man behöfva läsa i bok för att lära sig sådant? Och se här i ordboken under "*Afhemta*", detta verb betyder Afföra, Bortflytta, Hemföra!, likasom någon vore i okunnighet om sådant? *Bakning* betyder Förfärdigande af bröd! Sannerligen?"

Dessa Almqvists ord torde, som sagdt, rätt bra karakterisera den uppfattning af ett svenskt ordboksföretag, som ännu i dag är härskande hos den stora allmänheten.

Det kan hända, att den i någon mån torde bero på undervisningen i modersmålet, som kanske på ej så få ställen kommit på afvägar. Man har dessvärre alltför ofta fäst hufvudvikten vid torra uppställningar efter främmande språks mönster, alltför litet hållit lärjungarne till aktgifvenhet på det lefvande språket, sådant detta möter oss i tal och skrift.

"Den svenska ordboken kan icke ha någon praktisk betydelse för den stora allmänheten". "Den göres helt och hållet öfverflödig af ordlistan, facklexikonet och grammatikan". Sådana satser äro helt naturliga yttringar af den ofvan karakteriserade uppfattningen.

Vill så någon påstå, att en svensk ordbok, frånsedt dess praktiska nytta, måste erbjuda hvarje svensk en intressant och fängslande läsning, mötes han helt säkert af förvåning och misstro.

Vetenskapen, säger man, kan tvifvelsutan af ett sådant arbete hämta den rikaste vinning, men för allmänbildningen blir dess betydelse ingen, eller så godt som ingen.

För allmänbildningen blir ju en kunskap af värde, i samma mån som den medför en omedelbart praktisk nytta.

Och hvad gagn har man väl däraf, att ett bortglömdt ord letas fram eller en betydelseutveckling klargöres?

Kan väl en svensk ordbok med någon rätt ställas i samband med den fosterländska odlingen? Är det ej ett tomt tal, att kännedomen om modersmålet är en af kulturens kraftigaste häfstänger?

Till dessa frågors besvarande vill efterföljande framställning lämna ett litet bidrag.

Historiska ordböcker.

Må det genast från början vara sagdt, att jag icke anser hvilken ordbok som helst här kunna komma i fråga. Skall ett lexikon öfver svenska språket på samma gång blifva njutbart och af praktisk nytta, då är det ej nog, att det skänker oss en redogörelse för gångna tiders språkbruk, ej nog, att det omsorgsfullt redogör för vårt modersmåls nuvarande gestalt. Det måste göra både det ena och det andra, eller — med andra ord — det måste blifva en s. k. historisk ordbok, som på ett lefvande och åskådligt sätt visar oss bilden af vårt svenska språks utveckling.

Kan då ett sådant lexikon förtjäna att omfattas af allmänhetens intresse?

Erfarenheten från andra land intygar, att historiska ordböcker verkligen blifvit föremål för ett lifligt deltagande från folket, ja, rent af betraktats såsom nationalverk, såsom mycket viktiga källor för den fosterländska odlingen.

Innan jag söker afgöra, om de nämnda fakta hvila på en berättigad uppfattning eller ej, må det tillåtas mig att i några korta drag lämna en öfversikt af de förnämsta utländska ordboksföretagen och i sammanhang därmed närmare karakterisera en historisk ordboks egendomliga art [1].

---

[1] Se härom närmare Prof. Hjalmar Edgrens artikel Om historiska ordböcker i Nordisk Tidskrift för 1892.

Af de stora kulturlanden är Tyskland det, som gått i spetsen för ordboksarbetet. Här började bröderna Grimm år 1852 offentliggöra sitt väldiga lexikon, ett jätteverk, vittnande om den tåligaste möda, den samvetsgrannaste omsorg. Öfver 2,500 skrifter hafva genomforskats för att lemna språkprof; afslutad kommer ordboken att omfatta 13,000 sidor. De begge "språkväldige", som Goethe kallade bröderna Grimm, hafva längesedan gått hädan, men nya krafter hafva kommit i deras ställe, arbetshjältar, som med okuflig energi fortsatt det mödosamma verket. Den egna äran träder här i bakgrunden, ty alltjämt går företaget under bröderna Grimms namn.

Frankrike följde efter med två stora lexikaliska arbeten. Det ena af dem har lyckligt fulländats af den berömde Littré. Mellan sitt 59:de och 71:sta år (1860—1872) arbetade denne forskare med outtröttlig flit på sitt lexikon. Med högst små mellanstunder fortgick hans arbetsdag från 8 på förmiddagen till klockan 3 nästa morgon. [1]

Nyligen har också England skänkt oss begynnelsen till en storartad historisk ordbok. Den är afsedd att rymma alla engelska ord ända från midten af det 12:te århundradet och till våra dagar. 3 1/2 millioner språkprof hafva insamlats, 5,000 författare hafva granskats. Men det mest storartade vid detta engelska ordboksföretag är dock den ifver, hvarmed allmänheten tagit del i detsamma. Eller är det icke förunderligt, att 1,300 frivillige samlare ställt sig i ordbokens tjänst, många, kanske de flesta utan någon annan lön än äran att få deltaga i ett nationalverk?

Äfven i Holland har en ordbok börjat utgifvas, som är anlagd efter en ganska stor måttstock. Och hvad skola vi säga om det vetenskapliga och nationella intresset hos

---

[1] Naturligtvis hade Littré god hjälp af åtskilliga medarbetare.

ett folk, ej så stort som Sveriges, då vi få höra, att mer än 8,000 personer subskriberat på detta lexikon?

Svenska Akademiens ordboksarbete.

På allra senaste tiden har också vårt fosterland kunnat hälsa förebuden till ett liknande lexikaliskt företag. Det är den minnesrika institution, som framför allt har till sin uppgift att vårda modersmålet, det är den Svenska Akademien, som bebådat en historisk ordbok öfver svenska språket.

Staden Lund har vederfarits den hedern att utses till själfva medelpunkten för det vidtomfattande arbete, som sedan några år tillbaka förbereder ordbokens framträdande.

Här på redaktionsbyrån, i de s. k. skrifrummen eller "skriptorium", förvaras de hundratusentals språkprof, som insamlats från öfver 1,200 olika författare. Här pågår det egentliga redaktionsarbetet.

Men ej blott i Lund, utan på skilda orter i hela Sverige finnas medarbetare, som ägna sin tid och sina krafter åt företaget.

Fastän spridda, bilda de på sätt och vis ett helt, som verkar för samma mål; de utgöra ett slags nutida motsvarighet till medeltidens "Bauhütten" eller muraregillena, som uppförde de väldiga dômerna. Ty i det stycket likna medarbetarne dessa gamle kyrkobyggare, att liksom dessa helt gingo upp i sitt verk, det Guds hus, som skulle resas, så träda också de tillbaka för det hela, Svenska Akademiens ordbok, som i sin tjänst tar både de stora och de små krafterna.

Och liksom de forne byggmästarne ägnade den tålmodigaste omsorg åt de minsta detaljer, ja äfven åt sådana, som på sin svindlande höjd ej kunde skönjas nedifrån, så gäller det äfven här att troget hålla ut också i den

del af arbetet, som är minst i ögonen fallande, minst lönande:

> ”Dårskap! så menar tiden,
> Färdig att allt bele;
> Eljest det kallats fordom
> Lefva för en idé.” [1]

Nog fruktade tempelbyggarne ibland, att dômen aldrig skulle bli färdig, nog kändes det hårdt för den enskilde, att han ej kunde räkna på att upplefva fulländningen af det verk, hvars plan han måhända uppgjort, hvars grundstenar han lagt. Svårast var det dock att stålsätta sig mot allmänhetens likgiltighet, om den tilläfventyrs med spott och spe hälsade den ringa begynnelsen, om den menade, att det för dess vidkommande vore utan all betydelse, om kommande släkten finge en värdig helgedom eller ej.

Men mötte arbetarne folkets sympatier, följdes den växande byggnaden af uppmärksamt deltagande blickar, då blef mödan lättare, då reste sig templet hastigare mot höjden.

Jag behöfver ej här göra tillämpningen på ordboksarbetet. Den möda [2], som det ålägger, är sådan, att den väl torde förtjäna den lilla uppmuntran, som en blick på de lyckligt fulländade dômerna möjligen kan gifva.

Ty den uppgift, som föreligger, är ej så synnerligen lätt. Den nya ordboken skall, som förut är nämndt, blifva en *historisk* ordbok. Den skall ej blott behandla nysvenskan, som den i dag lefver, den skall också visa oss, huru denna så småningom vuxit fram och utvecklat sig från ett ovigt framstapplande till sitt nuvarande lätta skick.

---

[1] Snoilsky, Gothik (Dikter, III, s. 167).

[2] En gammal tysk lexikograf klagar: ”Man lass ein Wörterbuch nur den Verdammten schreiben, Dies’ Angst wird wohl der Kern von allen Martern bleiben”, Lexer, Zur Geschichte der neuhochdeutschen Lexikographie s. 14.

Man skall där finna hela vårt svenska ordförråd allt ifrån reformationsskrifterna, bibelöfversättningen och Gustaf Vasas registratur ända till den dag i dag är, till ord hämtade från löpande tidningsårgångar. Ej blott de rent inhemska orden skall man där möta, utan också de mest vanliga eller på något särskildt sätt anmärkningsvärda låneord, som inkommit i svenskan, framför allt sådana, som ännu i dag användas.

Hvarje särskildt ords form, uttal, förekomst och betydelse skall ordboken belysa; i all synnerhet betydelsen, dess utveckling och skiftningar.

Man skall kunna se, huru det ena lagret af ord fogat sig till det andra, huru den ena betydelsen sprungit fram ur den andra, allt eftersom yttre förhållanden och inre framåtskridande betingat nya uttryck för nya tankar, eller nya idéer tagit i sin tjänst gamla ord.

Man kan därför med all rätt jämföra ordboksarbetet med Sveriges geologiska undersökning. Liksom denna genom sina arbeten visat oss de geologiska lagrens ordningsföljd och egendomlighet och därmed fosterjordens utvecklingshistoria, så skola vi genom ordboken i språkets värld spåra något motsvarande.

Geologerna hafva ådagalagt, att talet om vårt fattiga land i många fall är ett falskt tal: Sveriges jord erbjuder rika odlingsmöjligheter, gifvande malmstreck.

Ordboken skall visa, att det myckna ordandet om vårt fattiga svenska språk är lika osant och tomt. Den enskilde nyttjar måhända endast två à tre tusen ord, men språkets skattkammare rymmer flere hundratusental: det gäller blott att föra i dagen den ädla malm, som brytes i språkets grufschakt, lika dyrbar för den andliga odlingen, som våra grufvors afkastning för den materiella utvecklingen. Och detta skall denna ordbok göra. ”Är vårt språk verkligen så rikt?”, skall man förvånad fråga, då man närmare får taga kännedom om dess innehåll.

Och får man så höra, att fastän så mycket medtagits, likväl endast en ringa del af de insamlade språkprofven fått plats i det stora verket, då skall man måhända finna, att detta ej varit tilltaget efter en alltför stor måttstock.

Men må man ej heller glömma, att de stora samlingarna ändå varit af nöden, just för att ett urval skulle kunna ske. Må de, som så gärna skulle vilja hafva en "lagom" stor svensk ordbok, anlagd efter samma grundsatser som Svenska Akademiens, men mindre och billigare, må de besinna, att en sådan, om den skall kunna tillfredsställa berättigade anspråk, måste hvila på ett lika rikhaltigt material, som den större ordboken förutsätter. Skillnaden blir den, att sammandraget kräfver större möda vid urvalet af ord och språkprof, samt just därföre också längre tid än det utförligare arbetet.

I spridda drag har jag sökt teckna arten af det företag, hvars betydelse för vår fosterländska odling jag nu vill söka klargöra.

Enligt min öfvertygelse tjänar detta arbete ej ett tomt lärdomsprål; det tjänar vårt fosterland, vårt folk.

Det skall gifva oss nyckeln till ett rätt förstående af våra fäders lif, på samma gång som det kommer att närmare sammansluta det nu lefvande släktet med de släkten, som gått före oss.

Men det skall också i rik fullhet visa oss en bild af vårt svenska språk, sådant det nu lefver. Det skall lära oss de tonfall, som bäst höfvas vårt gamla tungomål, det skall gifva oss praktiska vinkar och råd af oskattbart värde för hvar och en, som verkligen vill lära sig att behärska sitt modersmål: korteligen, det skall göra oss förtrogna med vårt språks forntid och närvarande skaplynne, och just därför skall det också låta oss ana dess framtid.

Den svenska ordboken och kulturhistorien.

En mycket vanlig fördom har omgifvit studiet af en ordbok med en viss atmosfer af tråkighet. Måhända är det mindre behagliga minnen från skolan, som framkallat denna ogrundade föreställning. Man tänker med mycken respekt, men svårligen med någon längtansfull saknad på de digra volymer, öfver hvilka skolan böjde vår nacke. De voro nog bra att ha, men icke kunde de — i vanliga fall åtminstone — användas till förströelselektyr.

Dock vi böra ej låta våra skolminnen allt för mycket råda öfver oss: en historisk ordbok är visst icke tråkig, den kan tvärt emot skänka oss en rik och ädel njutning. Men visserligen måste man förstå hvad man läser.

Det är emellertid självklart, att språkhistorien liksom hvarje annan historisk vetenskap förutsätter, att det för oss nu lefvande menniskor verkligen är af någon betydelse att känna våra förfäders lif.

Detta kan icke vara oss likgiltigt, så sant som vi ej kunna lösrycka oss från utvecklingens stora kedja. När vi läsa om våra fäder, då läsa vi ju vår egen förhistoria: vi hafva tagit i arf hvad de förvärfvat. Jag tänker ej här på historiens praktiska nytta, jag har blott velat betona, att vårt lands forna öden, dess gamla kultur måste fängsla oss redan af den enkla anledning, att historien om dem tecknar för oss våra förfäders lif.

"Hvar stodo vi, om de ej varit till?"

Men skola vi rätt lära känna dem, då måste vi också ägna vår uppmärksamhet åt deras språk. Detta är till en viss grad deras skapelse, det har från dem mottagit sina utmärkande drag, som bära prägeln af deras karakter [1].

---

[1] Jfr Tegnér, Språkets makt öfver tanken s. 44 ff. Redan Olof Dalin säger: "Man kan af språket mycket döma om et Folks art,

Språket har naturligtvis i sin ordning inverkat på folkets skaplynne: inflytandet har helt visst varit ömsesidigt. Men framför allt skall man dock i en nations skriftliga minnesmärken liksom på en skala kunna afläsa sedernas och kulturens utveckling.

Och spörja vi, huru det var i de dunkla dagar, som ligga bortom alla historiens vittnesbörd, nog få vi tro, att äfven då det funnits ett oskiljaktigt samband mellan språket och odlingen.

Det är onekligen något sällsamt lockande att låta tanken ila tillbaka till den mystiska tid, då språket föddes, i människosläktets barndomsdagar. Töcken och mörker omgifva oss här; fantasien vill så gärna blanda sig i förståndets nyktra undersökning. Men om vi hafva rätt att tänka oss de första människorna såsom stående på barnets naiva ståndpunkt, om vi få tänka oss, att de med storögd förundran blickade in i den gåtfulla värld, som öppnade sig omkring dem, ja, då få vi också tro, att de hafva talat som barn, så visst som de hade barnsliga tankar. Deras språk har varit ett barnsligt språk: ej i stånd till några lärda utredningar eller fina distinktioner, men väl till ett melodiskt och poetiskt uttryck för känslornas ystra lek. Allt var påtagligt, kroppsligt. om jag så får säga. Inga abstraktioner kunde där förekomma [1].

Ty ju längre vi tränga tillbaka, lysta af den språkhistoriska ordboken, ju mer försvinna alla öfverförda, för-

---

kynne och tänkesätt: när et språk är groft och hårdt, så är mäst folket så med, när det är fattigt på ord af höga och ädla betydelser, så tyks folket på sådana saker föga tänkt” etc. Han finner af de gamle Svenskarnes tungomål, ”at folkeslaget warit Diupsinnigt, Alfwarsamt, Manligt, Dygdigt och Belefvadt”. (Svea Rikes Historia I: s. 231.)

[1] Se närmare O. Jespersen, Sprogets Oprindelse i Tilskueren för 1892 s., 839 ff.

andligade betydelser. Vi omgifvas af idel handgripliga verkligheter.

Och om vi studera naturfolkens språk, sådant det ännu möter oss, skola vi där finna detsamma.

Vilden kan ofta icke ge ord åt ett så abstrakt begrepp som "en knif", men väl kan han säga: "med knifven i min hand dödar jag denna hjort". Ett indianspråk saknar motsvarighet till vårt svenska verbum "tvätta", men äger icke mindre än 13 olika uttryck, som betyda tvätta det ena eller det andra, ansiktet, händerna o. s. v. [1]

Jag har tillåtit mig denna afvikelse från ämnet, emedan den belyser sambandet mellan språket och folklynnet. I vildens barnsliga sätt att gifva åskådningen och tanken deras uttryck afspeglar sig den outvecklade människans egendomlighet.

Här i Norden mötas vi ej af några pladdrande vildar, om vi i tanken försätta oss till den tid, då våra äldsta litterära minnesmärken kommo till stånd. De forne svenskarnes hyfsning var nog ej så öfverdrifvet stor, men så långt hade de kommit, att de med några få, men kärnfulla ord kunde föra sin talan.

Korta, tvärhuggna satser förvara åt oss de lagens bud, som ljödo på tinget och ännu möta oss i våra fäderneärfda stadgar. Det är sådana ord som "Land skall med lag byggas", "Biskop skall bondeson vara", "Vapen sina skall man vårda" o. s. v.

Man kan så väl förstå, att sägnen låter dem ackompanjeras af svärdens slag mot sköldarne. Det är nordmannakraft och nordmannastål, som ännu i dag förnimmas i vårt modersmål.

Men liksom de forne svenskarne vunno rikedomar i vikingafärd, så hade också språket ett eröfraretycke. Det införlifvade med sig den ena gruppen efter den andra af

---

[1] Se Jespersens anförda skrift, s. 848 f.

främmande ord, det gjorde den ena nyvinningen efter den andra.

Väl förlorade det mycket, som var gammalt och godt, men hvem vågar påstå, att icke vinsten uppvägde förlusten?

Kyrkans språk — latinet — och lågtyskan, som talades af fränderna söder om Östersjön, lämnade de flesta nybildningarna. Svensken tager nu sin del i det rika kulturarf, som den katolska kyrkan skänkte sina barn. Med de nya sakerna, de nya tankarne komma också nya ord, nya benämningar. Våra förfäder börja spela en roll i den europeiska historien, och äfven språket vittnar om detta faktum. En tid var också det fjättradt af unionens band [1], men det frigör sig så småningom från det danska inflytandet, låt vara att det tyska blir allt större.

Det i språkligt afseende mest betydelsefulla arbetet från 1500-talet är helt visst Bibelöfversättningen [2]. Hänförd utropar Swedberg uti Schibboleth: ”Tå wardt Bibelen på Swensko wend och afsatt: som bar herrliga blomster, och gaf myken god lucht och skiön frucht vtaf sig”.

Äfven om man ej kan till fullo instämma i den gamle biskopens högstämda lofsång öfver denna öfversättnings rena språk, hvars fullkomlighet enligt hans mening blott kan förklaras genom ”Gudz Andas besynnerliga inskiutelse och styrsel”, så måste man dock med all tacksamhet minnas våra reformatorers framgångsrika sträfvan att gifva vårt modersmål rykt och reda.

Deras syfte var helt och hållet praktiskt: de ville undvika främmande ord, som ”förbistra” de enfaldige.

---

[1] Swedberg säger om unionstidens språk: ”thet wardt så rychtat, at thet tillika med ährliga Swenska män war när kommit i siälatoget” (se Swedbergs tillägnan af Schibboleth).

[2] Se K. F. Söderwall, Hufvudepokerna af svenska språkets utbildning s. 76 och s. 105 noten.

Uti en Olavus Petris ädla folkliga framställning träder oss till mötes hans egen personlighet, öppen och dock så blygsam [1]; men den vittnar också om den praktiskt uppfostrande anda, som var egendomlig för tidehvarfvet.

Det är någonting kärnsundt och kraftfullt i den tidens skrifter: man märker, att svenskarne liksom rustade sig till 1600-talets stordåd.

Det har med rätta anmärkts om storhetstidens svenska, att den just ej kan falla våra dagars patriotiska språkrensare i smaken. Må så vara, det är i alla fall uppbyggligt att lyssna därtill, vare sig Gustaf Adolf med stolt tillförsikt talar om sitt rikes fredade gränser eller han i vemodig förkänsla af sin bortgång åt den store kanslern anbefaller sin åminnelse och de sinas välfärd. Vi förstå, att bakom orden stå män, som låta dem följas af handling.

De voro stora äfven i sin blinda kärlek till svenskan, detta språk, som då hade en bättre klang än nu: när det talades i sin renhet, kunde det, säger Svedberg, mäta sig med "Patriarcharnas mål, ther Gud sielf talade med them, och the med Gud".

De gamles fosterländska nitälskan för modersmålets värde är ju så lätt förklarlig. Till en viss grad berodde den på en reaktion mot den öfverväldigande massan af låneord, som under storhetstiden innästlade sig.

Ty de dagar hade kommit, då det ej längre var svenskan, som gjorde eröfringar vid beröringen med främmande språk. Det såg tvärtom ut, som om de utländska orden inkräktade på våra fäders tungomål.

Äfven här, på språkets område, visade det sig, att Sveriges ställning såsom en stormakt var både af ondo och af godo. Icke kunde det ur folkelig synpunkt vara till båtnad, att ett svalg befästes mellan det sirliga språk,

---

[1] Se Schück, Svensk literaturhistoria I, s. 235 f.

som talades af de förnäme, och de lägre klassernas osminkade ord.

Då man läser 1600-talets riddarhusprotokoll, blir man till leda mätt på de högtrafvande, granna förhandlingarna: dessa ”märkeliga orationer” och ”kosteliga sermoner” [1], som prunka med tyskt, franskt och latinskt långods.

Det händer någon gång, att en deputation ankommer från det ”beskedliga och ärliga” bondeståndet, men äfven de gode dannemännen tala ej alltid oförställd svenska; de apa efter de förnäme, ”som Gudh hafwer med högre förstånd begåfwat” [2].

Men i det brokiga språk, som adelsmännen föra, träder oss den fullblodiga renässansen till mötes. Det passar så väl för denna mäktiga kulturrörelse. Det är nu som skalderna sätta en ära i att dikta på allehanda tungomål. Äfven i Sverige påträffa vi den s. k. ”sirliga stilen” [3], som på ett lustigt sätt söker efterlikna utländska förebilder. Oftare än förr stöta vi i tryckalstren på dessa med särskild stil utmärkta främmande ord, som ett kvickhufvud på 1600-talet benämnde ”Tallgklimpar, som glimma i en Blookorf” [4].

Trots all lärdomen är det dock något naivt och barnsligt i storhetstidens djärfva, äfventyrliga svenska. Kan man tänka sig en enklare och mera åskådlig redogörelse för a-ljudet än den, som gamle Rudbeck ger oss, då han säger: ”När man storst (= störst) gapar, kommer A fram”. Jag har anfört det allra första exemplet i ordboken för att visa, huru den vittnar om de olika tidernas skaplynne.

---

[1] Se t. ex. Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdagsprotokoll från sjuttonde århundradet VIII: s. 4, s. 21 (1660). Ibland var det blott ”en lithen wanlig oration”, ibid. V: 1: s. 232 (1654).

[2] Ibid. V: 2: s. 15; jfr V: 1: s. 166.

[3] Se om ”den ziirlige Stiil” i danska litteraturen Vilh. Andersens afhandling i Danske Studier.

[4] Samuel Kempensköld hos Columbus, En svensk Ordeskötsel s. 5.

Men följa vi språket längre fram, då är det, som om vi från fältlägret med dess olika nationaliteter och grofkorniga munterhet komme in i salongen, där en bildad konversation rör sig i sirliga perioder. Det är icke längre äfventyraren Wivallius med sin kraftiga stil, som är typen; icke heller krigarekonungen Karl XII, som i sitt språk, enligt hvad Tegnér[1] anmärkt, rönt inflytande från sin lägeromgifning. Nej, det är visa, förnumstiga rådsherrar och unga litteratörer med fransysk bildning, som möta oss i ordbokens språkprof.

Så småningom får framställningen en mera abstrakt, mera färglös prägel: det fina vettet och den odlade smaken blifva de härskande makterna äfven inom språkets värld. Sådana ord som *oskuld* och *dygd* få hedersplatser i dikten; egenskaper personifieras, man tilltalar de beskrifna föremålen.

Må vi ej glömma den Gustavianska författareskolans förtjänster om vårt språk! Om det också ej kan sägas vara fullt sant, att det först var under Gustaf den tredjes dagar som "jernhårdt språk blef brutet" — det bröts nog redan af den store mästaren Olof von Dalin —, så var det dock Gustavianerna, som fortsatte Dalins verk; de hafva visat, huru vekt och böjligt vårt modersmål kan vara, då verkliga konstnärer taga det i sin tjänst.

Se vi här upplysningstidens franska bildning, fin, om också något ytlig, få ett uttryck i den elegant svarfvade prosan och de ståtliga alexandrinerna, så kunna vi hälsa en germanisk renässans uti den språkform, som från början af detta århundrade tränger fram.

Vi spåra Tysklands öfvermäktiga inflytande på vår litteratur och vetenskap i de många tyskerier, som slå allt djupare rötter i svenskan. De understödjas kraftigt af den

---

[1] Om genus i svenskan s. 189, noten.

mantiska skolans författare[1], en Hammarsköld och en Atterbom. Den sistnämnde använder sådana ord som *anräkna*, *gehaltfull*, *gråtsamhet*, han låter löfven *flistra* (flüstern) i st. f. *hviska* o. s. v.

Men liksom göterna nitälskade den nya skolans män också för vårt språks gamla fatabur; de ville gärna återupplifva föråldrade ord, som en Stiernhielm, en Spegel användt.

Så till vida sluta de sig till en riktning, gammal i Sverige: den puristiska eller språkrensande. Alltmera medvetet, alltmera ifrigt har denna gjort gällande, att det utländska kramet skall bort: i dess ställe må vi sätta "gamla gäfva ord och ordalag", som Swedberg säger. Eller också må språket riktas med nya ord, bildade af puristerna själfva. Låt oss säga *arfsägen*[2] i st. f. *tradition*, *kyrkobot*[3] i st. f. *reformation* o. s. v.

Det kan väl vara, att denna riktnings afgjorda anhängare gjort sig skyldiga till missgrepp, vi måste dock djupt gripas af den rörande ömhet, med hvilken de sökt värna om vår gamla ordskatt. Deras språk är genomträngdt af den varmaste fosterlandskärlek: det är prägladt af den anda, som inspirerade Tegnérs ord till svenskan:

"Spegla ditt anlet i sjön och friskt från de manliga dragen
tvätta allt främmande smink, kanske det snart är för sent".

De spridda drag ur vår litteraturs häfder, som ofvan blifvit anförda, ådagalägga rätt tydligt sambandet mellan vårt modersmål och vår kultur.

I den historiska ordbokens språkprof kunna vi ej blott läsa språkets, utan tidernas historia. De äro ej

[1] Se Ljunggren, Svenska Vitterhetens Häfder, IV, s. 51.
[2] V. Rydberg i Svensk Tidskrift för 1873, s. 361.
[3] Ibid. s. 363.

tomma, döda fraser. De vittna om människosjälar, deras känslo- och tankevärld.

Äfven här kan den satsen tillämpas: ditt tungomål röjer dig.

Men också våra dagars språk biktar för oss, om vi rätt lyssna därtill. Hvar och en kan, om han något tänker efter, själf lätt iakttaga det nära samband, som finnes mellan orden och den talande. Omedvetet eller medvetet sätter denne en viss prägel på sitt språk. Men visserligen kan det karakteristiska ofta endast och allenast utgöras af den vattniga, fadda stil, som röjer brist på karakter och egendomlighet.

Det råder helt visst en motsvarighet mellan vår egen tids jäktande oro och de korta, flämtande satser, som äro så omtyckta af våra moderna författare. Vi liksom se, huru den ena tanken jagar den andra: här är icke längre någon tid för de makliga små hvilostunderna på vägen, som vi minnas från den saktfärdige Walter Scott. Man ilar fram både i berättelsen och beskrifningen, huru utförlig den sistnämnda än kan vara. Adjektivattributen, som hopas utan något förbindande *och*, liksom knuffas om platsen.

Man kan med all rätt tala om en stilens nervositet hos en sådan krönikör som Jörgen, eller en sådan författare som August Strindberg.

Äfven i språkprofven från vår nu lefvande svenska skola vi finna en bekräftelse af den härofvan uttalade meningen, att den språkhistoriska ordboken också är en kulturhistorisk ordbok, om jag så får säga.

I dess rikhaltiga och belysande exempelsamlingar skall man finna grunddragen af vårt folks andliga häfder. Hvarje språkprof aflägger sitt lilla vittnesbörd.

Men äfven hvarje uppslagsord kan lära oss någonting.

Har du någonsin tänkt på, hvilken sällsam blandning orden i ett språk utgöra? De, som äro gängse ibland oss,

böja sig väl under samma lagar, de äro syskon i samma hem; men från huru vidt skilda håll äro de ej sammanbragta?

Där äro de, som äro riktigt gamla i gårde, ärevördiga ord och hvardagsord, som gått i arf från far till son genom oräkneliga släktled. Där äro andra, hvilkas kostym, så att säga, vittnar om deras främlingskap [1], åter andra, som antagit svensk dräkt och svenska later, men som likafullt äro främlingar. Måhända är deras yttre form, deras kropp svensk, men anden, som bor därinne, betydelsen, har flyttat dit från utlandet. Så t. ex. har det svenska ordet *sedlig* genom inflytande från främmande språk fått betydelsen *moralisk* [2].

Ibland har ett och samma ord kommit in i vårt språk mer än en gång, under olika former, som dock alla peka tillbaka på ett gemensamt ursprung. Nu äro de särskilda ord, ofta lånade från flere olika språk. Sådana "orddubletter" äro t. ex. *påfve* och *pappa*, *fogde*, *fogat* och *advokat*, *butik*, *burk* och *apotek* o. s. v. [3]

Bland låneorden märkes först och främst den oöfverskådliga massan af ursprungligen tyska ord och uttryck. Ej sällan hafva dessa ett kälkborgerligt tycke, som gör dem mindre skickliga för den högre stilen. Så är fallet med åtskilliga sammansättningar, som uppvisa tyska förstafvelser [4].

Bredvid dem glänsa de franska orden, "excellenser", som Vitalis kallar dem, granna och prunkande, men icke

---

[1] Se Tamm, Fonetiska kännetecken på lånord i nysvenska riksspråket. (Upsala 1887.)

[2] Se Tegnér, Tyska inflytelser på svenskan (Arkiv för Nordisk Filologi. Ny följd. I: s. 155 ff.).

[3] Se Noreen, Om Orddubbletter i nysvenskan (Språkvetenskapliga sällskapets i Upsala förhandlingar 1882—1885 s. 81 ff.)

[4] Jfr Tegnér, Hemmets ord s. 9 f.

uttryck för våra djupaste känslor. *Excellent*, *charmant* och *magnifik* må tjäna som exempel.

Väderbitna Holländare, musikaliska Italienare, men också affärsidkare och bankmän från Italien, dansanta Polackar hafva riktat vår ordskatt [1].

Men ej blott de nämnda folkslagen, utan många andra dessutom. Till och med Ryssarne hafva skänkt oss några ord, som dock vittna om, att vår ordväxling med Moskoviterna ej alltid varit den vänligaste: de hafva gifvit oss *karbasen*, *piskan* och *knuten* jämte *samovar*, *kaviar* och möjligen *kaluf* [2].

Som exemplen visa, kunna äfven låneorden berätta oss något om vårt folks lif. De bevara minnet af vår förbindelse med främmande nationer, men de kunna också ofta gifva oss små antydningar just om dessas egendomlighet.

Svenska Akademiens Ordbok kommer att innehålla en redogörelse för våra ords ursprung, vare sig de äro af inhemsk börd eller lånade. Med andra ord: den skall meddela etymologiska uppgifter, hvilande på språkforskningens senaste resultat.

Det finns knappt någon gren af den filologiska vetenskapen, den där blifvit omfattad med så mycket intresse af icke-fackmän, som just etymologien, läran om ordens härledning eller *rotletningen*, för att använda Samuel Columbi öfversättning [3].

Hvarför heter det så? Hvaraf kommer det ordet? Hur kan det vara, att samma ord kan ha så vidt skilda betydelser? Sådana frågor tränga sig ofta på hvem som helst.

---

[1] Se Tegnér, Studier i en svensk ordbok (Studentkalendern Ydun s. 56 ff.).

[2] ”Ett område, där svenskar och ryssar haft någon beröring med hvarandra”. Tegnér, Hemmets ord s. 33.

[3] En svensk Ordeskötsel, s. 42.

Det fanns en tid, då hvem som helst också menade sig vara i stånd att gifva tillfredsställande svar på sådana spörsmål. Det var blott af nöden, att man ägde litet gloskunskap inom olika språk och en liflig fantasi: funnos dessa förutsättningar, gaf man sig dristigt i lag med de kvistigaste problem, som språket kunde uppställa.

Uti äldre skrifter uppdukas de löjligaste historier, då det blir frågan om etymologier. Man märker fullväl, huru en obetydlig ljudlikhet satt fantasien i rörelse och knutit ett föreningsband mellan de mest skilda saker [1].

Numera ser man högst sällan en skymt af den gamla etymologien, som visserligen var föga vetenskaplig, men till ersättning var mycket rolig.

Dess plats har intagits af en ganska allvarlig forskning, som först efter den sorgfälligaste granskning vågar fastslå något som orubbligt sant.

Ofta måste den stanna vid ett frågetecken, men lika ofta kan den lämna de värdefullaste upplysningar, som sprida ett klart ljus öfver våra förfäders kultur.

Så t. ex. har den jämförande språkforskningen, tack vare sina etymologiska undersökningar, kunnat teckna de väsentligaste dragen af en aflägsen forntids seder och lif. De ord, som finnas i alla indoeuropeiska språk och ej kunna vara öfverflyttade från ett tungomål till ett annat, ha lämnat själfva grundlinierna.

Af dessa ords etymologi ha forskarne sökt vinna kulturhistoriska resultat, för att liksom färglägga taflan. Ett exempel, som dess värre är omtvistadt: man har härledt det ord, som på svenska heter *dotter*, från en stam, som betyder *mjölka*. *Dotter* skulle alltså ursprungligen beteckna "*mjölkerskan*". Hvilken idyllisk syn från ett uråldrigt herdelif skymtar ej fram genom denna etymologi! Vi se i den unga flickan, som har hjorden under sin vård, en motsva-

---

[1] Se författarens uppsats, C. J. L. Almqvist såsom etymolog. (Lund 1892.)

righet till våra dagars af så mycket poetiskt skimmer omgifna "*Sæterjente*".

Låt vara att den moderna etymologien ej är så nöjsam som den gamla, dess resultat erbjuda dock tillräckligt mycket af intresse för att kunna fängsla äfven en större allmänhet. Och detta gäller ej blott om de tveksamt framkastade gissningarna, sådana som den ofvan anförda, utan framför allt om de fullt säkra rön, som blifvit framlagda.

Redan upplysningen om det språk, från hvilket ett ord stammar, kan vara ganska värdefull[1].

Eller har icke det sin kulturhistoriska betydelse, att ordet *te* egentligen är af kinesiskt ursprung, att *kaffe* kommer från Mokkadryckens hemland, att *choklad* med sina sällsamt klingande ljudförbindelser är mexikanska? Namnet på *punschen* skall komma från sanskrit och ursprungligen betyda den dryck, som lagas genom blandning af fem olika ämnen.

Understundom händer det, att en saks benämning kan gifva oss ännu speciellare upplysningar om dess ursprung. För att hålla oss till dryckerna vilja vi erinra oss ordet *konjak*, som säger oss, att den så benämnda drycken först lagades i den franska staden af samma namn.

Gå vi vidare på vinlistan, påminnas vi om en liknande namngifning, när vi träffa på sådana ord som *Bordeaux*, *Champagne*, *Konstantia*, *Sherry*.

Här i Sverige kunna vi t. ex. säga en *Eslöf*. Fordomdags brukade man uttrycket *Uddevalla*[2] i st. f. det numera vanliga *Uddevallare*.

De nämnda orden ådagalägga, att många namn så att säga bära sin historia på etiketten.

---

[1] De närmast följande exemplen äro tagna från Tegnér, Studier i en svensk ordbok, s. 74.

[2] H. Lilljebjörn, Hågkomster från ungdomen s. 25, Almqvist, Tre fruar i Småland 3: s. 85.

Men mycket ofta kan man först efter en stunds eftertanke komma på det klara med anledningen därtill, att något heter så eller så. Den ursprungliga betydelsen har förbleknat eller måhända blifvit ersatt af en ny, som därur utvecklat sig.

Gör man sig omaket att undersöka saken, lönas man ej sällan af intressanta kulturhistoriska upplysningar.

Så t. ex. lär oss ordet *rubrik*, att öfverskrifter förr i tiden skrefvos med rödt bläck [1]: namnet står kvar, fastän anledningen därtill försvunnit. *Vignetten*, som pryder rubrikens närmaste grannskap, vittnar genom sitt namn, att man förr brukade vinrankan till ett dylikt ornament [2]. En *karantän* [3] på 50 dagar torde nu ej vara otänkbar, men namnet ger vid handen, att 40 dagar ursprungligen varit den laggilla afspärrningstiden. En *journal* kan nu utkomma hvarje vecka eller hvarje månad, men enligt sin etymologi betecknade ordet ursprungligen en dagbok, där hvarje dag försågs med sin särskilda anteckning [4]. En *jovialisk* person är nu en munter och treflig kurre, men af etymologien veta vi, att vi i detta ord möta en kvarlefva af den astrologiska vidskepelse, som lät en människas karakter bestämmas af himlens stjärnbilder. *Jovialisk* blef den människa, som var född under Jupiters tecken, liksom man kallade den *martialisk*, öfver hvars första stund planeten Mars lyste [5].

Etymologien innehåller alltså ett kapitel, som belyser de mänskliga dårskapernas och villomeningarnas historia. Ännu ett exempel, som visar, huru språket kan skänka häfd åt en ogrundad föreställning. Orden *bohème* och *bohèmelitteratur* ha i våra öron en allt annat än vacker

---

[1] Trench, On the study of words s. 131.
[2] Tegnér, Studier i en svensk ordbok, s. 62.
[3] Trench, anf. st.
[4] Ibid.
[5] Se Trench, anf. arb. s. 130.

klang: de leda tanken till köttets frigörelse och sedlighetspolisen. Det är, kan man säga, ett hårdt öde, som i och med dessa uttryck drabbat landet *Böhmens* namn. *Bohème* är egentligen nästan detsamma som tattarlif och har fått denna betydelse, emedan tattarne troddes härstamma från Böhmen [1].

Genom sådana ord som *jovialisk* och *bohème* få vi alltså en liten hälsning från medeltiden och dess föreställningssätt. Men här i Norden använda vi dagligdags uttryck, som rent af gå tillbaka till den fornnordiska hedendomens myter och vidskepelse. *Mara*, *dvärg*, *troll*, *häxa* äro alls icke sällsynta i vårt nu lefvande språk: de begagnas af hvem som helst, utan att någon i vanliga fall ägnar en tanke åt sådana ords hedniska innebörd. Men när vi erinra oss deras ursprungliga betydelse, få vi på samma gång en påminnelse om längesedan försvunna tider [2].

Större delen af de etymologier, som anförts, har gällt främmande ord, som i historisk tid öfverflyttats till svenskan. Att följa dem till närmast liggande källa är ofta ganska enkelt. Sammansatta ord och afledningar vålla icke heller mycket bryderi.

Men ordboken skall äfven meddela etymologiska upplysningar om stamorden, låt vara att de ej skola blifva vidlyftiga. Här måste den gå till väga med den största försiktighet: studiet af ordens förhistoriska former rör sig på ett villsamt område, där åsikt ofta står mot åsikt, skäl talar mot skäl.

Man måste därföre akta sig att alltför brådstörtadt draga några slutsatser, då man vill bygga upp forntidens kulturhistoria af etymologiskt material. Helt visst skola i alla fall de med all reservation framställda hypoteserna tilltala äfven en större allmänhet. Den skall åtminstone

---

[1] Ibid. s. 124.
[2] Ibid. s. 130.

få en aning om den lifliga observationsförmåga, som enligt etymologerna utmärkt våra förfäder i långt aflägsna tider. Denna framgår tillräckligt af de träffande namn, de gifvit åt naturföremål. Må det tillåtas mig att exempelvis anföra, huru en svensk etymolog [1] nyligen sökt bevisa att en hel grupp af våra fisknamn kommit till på det sättet, att fiskens färg bestämt namngifningen (*ruda*, *id*, *mört* m. fl.; jfr *hvitling*, *rödling*, *rödsimpa*).

Men vi behöfva ej gå tillbaka till urtiden för att hämta kulturhistoriska upplysningar af vikt. Det nu lefvande språket, dess enklaste, mest hvardagliga ord lämna oss, snart sagdt öfverallt, lärdomar af olika slag. Det är tillräckligt att bläddra i ordboken för att genast stöta på dem.

En engelsk författare [2] har skrifvit en föreläsning om ordens moral. Han kommer där till helt nedslående resultat. Särskildt erinrar han om alla de många ord, som i Bibeln beteckna fel och laster, långt flera, enligt hvad han anmärker, än namnen på dygderna och de goda verken. Där benämningen finns, där finns dess värre saken.

Och hvad skall man säga om den glittrande slöja, språket kastar öfver styggelsen, då det ger fula ting vackra namn?

Åtminstone har det en viss förkärlek för humoristiska vändningar, som förtaga det otäcka intrycket af själfva lasten. En människa, som *är på tre kvart* eller *har en florshufva* eller är *lifvad*, förefaller ej så frånstötande som en *full* eller *öfverlastad* person.

Må vara, att det ofta är barmhärtigheten, som dikterar de milda orden, då man t. ex. benämner försnillning *oegentligheter* [3] eller ger grofva tjänstefel namn af

---

[1] Elof Hellqvist i Etymologische Bemerkungen, Gefle 1893; jfr E. Lidén i Uppsalastudier s. 92.

[2] Trench i anf. arb.

[3] Vanligt uttryck i våra tidningar, t. ex. Vårt Land 1893, n:r 23.

oregelbundenheter [1], saken har också en mindre fördelaktig sida: självfa felet synes oss ej så svårt, när det kan få ett mildt namn.

Men också ordens betydelseutveckling kan ge små bidrag till vår morals historia.

Om någon nu för tiden säger: *det var härligt*, så är det alldeles icke visst, att han med dessa ord velat gifva sitt välbehag tillkänna. Det är nästan troligare, att han menar raka motsatsen till det, som ordet *härligt* egentligen innebär, d. v. s. han har användt det nämnda ordet på ironiskt sätt.

Sådana fraser som "*Han är en ljus pojke*", "*Den är god*" visa samma ironiska användning af ursprungligen berömmande ord.

Ett sådant språkbruk kan ju ofta vara godt och förträffligt, men onekligen ligger den faran nära till hands, att ett ädelt ord på grund däraf får en ironisk bismak, som gör det mindre lämpligt för dess ursprungliga användning.

Ibland kunna vi verkligen af språkhistorien se, huru ett ord så småningom sjunkit i värde, detta må nu bero på det ofvan omtalade ironiska sättet att tala eller på andra omständigheter.

I fornsvenskan hade orden *gupliker* och *gudhlikheet* endast goda betydelser, syftande på Gud och gudomliga ting, andakt och gudsfruktan [2].

Men redan af förespråket till Nya Testamentet af år 1526 erfara vi, såsom Söderwall påpekat [3], att ordet *gudheligheet* försämrats till sin mening. Det säges här: "Ther thet oordhet Pietas stååр på latina är satt Gudhactugheet .. Och motte här wäl warit satt Gudheligheet .. om icke hadhe warit then osedhen vpkomen, ath man intit annar

[1] Se t. ex. Daniel Sten, Luba s. 95.

[2] Se Söderwalls ordbok I, s. 482.

[3] Hufvudepokerna af svenska språkets utbildning s. 102.

kallar Gudheligheet, vtan vthwertes skrymterij för menniskior".

Visserligen förekommer ordet *gudlighet* (jämte *gudlig* och *gudligt*) långt senare uti sin ursprungliga vackra betydelse: så t. ex. sammanställer Thorild *gudlig* med *gudlik*[1]. Men samme författare talar också om ett *gudeligt himlande*[2] och begagnar då ordet i öfverensstämmelse med det vanliga språkbruket. Wallin, som också använder *gudlig* såsom ett lofordande adjektiv, har funnit sig föranlåten att tillägga en förklaring: Vi kunna ej, säger han, "låta oss nöja, utan att, i ordets ädla och ursprungliga bemärkelse, vara gudliga, d. ä. på Gud förlitande, Honom undergifne" o. s. v.[3] Tegnér skiljer mellan *gudfruktig* och *gudlig*.

Är det ett alltför dristigt antagande, att ordet *gudlig*'s betydelseutveckling pekar hän på en tid, då gudstjänsten till väsentlig grad bestod i utvärtes åthäfvor, knäfall och korstecken? Men helt visst kan den också komma oss att tänka på de fördomar, som äfven i våra dagar förväxla de gudfruktige med skrymtarne: mången torde ha hört sådana ord som *from*, *gudfruktig*, *troende* användas på ett ironiskt och hånande sätt.

Ibland tyckes den mänskliga svagheten att ej unna nästan ett odeladt erkännande ha satt sitt märke i de betydelseförändringar, som orden undergått. Man liksom håller inne med de amplaste loforden för att ägna dem åt en mera värdig person, som "är en själf närmast".

Ordet *beskedlig* visar oss synnerligen bra, huru en ursprungligen god betydelse så småningom slagit öfver till en mindre fördelaktig.

En *beskedlig* person förenar hos sig den största enfald med den ynkligaste rädsla: han erinrar om det snälla fåret, som just icke är kändt för klyftighet eller mod.

---

[1] Thorild, Samlade skrifter I, s. 196.
[2] Ibid., s. 198.
[3] Wallin, Religionstal III, s. 70.

Icke utan goda grunder talar Claëson[1] om "beskedliga lamm, som beständigt bräka det ena med de andra". Språkprofvet kan sägas vara typiskt för ordet *beskedlig*'s nuvarande användning.

Och dock var *beskedlig* ursprungligen detsamma som *bestämd*, sedermera kom det att betyda *klok*, *redbar*, och användes i fornsvenskan och allt framgent såsom ett berömmande tilläggsord. I officiell stil hugnades handtverkare och bönder mycket ofta med detta epitet.

Törhända kan man i detta ords historia se en liten tafla, som målar för oss de olika klasserna, de stora och de små.

Men den ger oss också den nedslående lärdomen, att språket ringaktar kristendomens dygder: den *beskedliga* fridsamheten, som låter göra sig orätt, utan att söka hämnd, den *låga* ödmjukheten, som aktar andra yppare än sig själf.

Af det sagda torde man lätt kunna förstå, att motsatsen till den *beskedlige*, d. v. s. den *obeskedlige* af språket sättes ganska högt.

Obeskedlige pojke, *stygge* gosse äro milda tilltal, som en fästmö mycket väl kan använda till sin hjärtans kär, utan att denne behöfver känna sig så synnerligen oangenämt berörd. Han kan gärna till straff kalla henne "*ett troll*" eller "*en häxa*": han riskerar ej, att dessa föga smickrande tillmälen skola väcka någon ond blod.

Till och med så fula uttryck som svordomar hafva så småningom innästlat sig i det lägre språket som ett slags loford.

Den senast påpekade betydelseförbättringen länder dock ej språket eller dem, som tala det, till någon heder. Det vittnar om ett bortskjutande af den moraliska synpunkten, om man nedlåter sig att i skämtets tjänst eller för att

---

[1] Skrifter I, s. 209.

gifva talet kraft och must frammana andar, på hvilka man ej tror.

Dock ordboken skall ej teckna språket sådant det borde vara utan sådant det är: om de moraliska eller kulturhistoriska lärdomar, som språket skänker oss, ej alltid äro lämpade att stämma oss till glädje, må de då i stället mana oss att för vår del arbeta i de goda ordens tjänst, utan något pedanteri, men också utan att slafviskt böja oss för dagens nycker!

Till en viss grad kunna vi trösta oss öfver omoraliska betydelseväxlingar därmed, att det ofta ej är så farligt, som det ser ut.

I själfva verket är det ofta blott ordet, det fordom vackra och ädla ordet, som förorenats, eller också har det dåliga ordet fått en god klang. Saken, som af ålder betecknades med det ena eller det andra, uppfattas alltjämt på samma sätt; den har blott fått ett annat namn.

Att ord, som på något sätt stå i samband med sedliga begrepp, förändrats till sin betydelse åt det ena eller andra hållet, kan ju bero på rent moraliska skäl, mer eller mindre vackra. Men det kan ofta helt enkelt förklaras så, att orden alltför mycket brukats. De hafva så småningom blifvit mer och mer tomma, de ha ej längre förmått hålla kvar sin ursprungliga mening.

Den störste fiende till eden säger helt ogeneradt "*ja, men*" (= män), utan att ha en aning därom, att han åberopat de heliga männen eller helgonen såsom vittnen till sitt tals sannfärdighet.

I ett af Strindbergs[1] ungdomsarbeten säges det om en nybakad student, som för första gången gjort sitt inträde i Upsala: "han var "idealist" stackars gosse, och han var nog dum att tala om det, när han kom till Upsala, ty han visste icke att det hade blifvit ett öknamn der".

---

[1] Från Fjerdingen och Svartbäcken, s. 1.

Man inser utan svårighet, att öknamnet berodde på det alltför långt drifna talet om ideal, ett tal, som så ofta saknade sanning, att som bekant det i en af Ibsens dramer föreslås att utbyta "ideal" mot "lögner". Att *idealist* inom Upsalaslangen förlorat i språkligt anseende, var en följd däraf, att ordet var utslitet. Med all respekt för verkliga ideal kunde man dock tröttna på att jämt höra dem utbasunas.

Man kan ju anmärka, att ordet i alla fall lämnar ett bidrag till moralens historia; det lär oss, att vi alltför gärna bli leda vid goda ord, som vi jämt och samt se och höra. De förlora för oss sin adel.

Det förut anförda "*ja*, *men*" kan ju påminna oss om det vanliga felet, att vi så litet tänka på hvad vi säga.

Men dessa och andra exempel erinra oss också om ett par förmildrande omständigheter vid bedömandet af en skenbart omoralisk betydelseutveckling. Ett ord kan blifva utslitet och därföre förlora sin goda mening; man kan glömma dess egentliga mindre vackra innebörd, och därför kan det få en prägel af oskuld.

Man kan ju också trösta sig därmed, att ett ursprungligen mindre vackert ords stigande i värde kan bero på en ädel håg att se det goda i allt och se bort från det dåliga.

Fordomdags kallades trälen *skalk*, och då denne var känd för sin bakslughet, öfvergick *skalk* till att beteckna en person, som på ett lömskt sätt sökte draga en annan i farlighet. I den äldre svenskan talas det ofta om "arge skalkar". Bibeln varnar: "om skalkar locka dig, så följ icke!"

Men så småningom fäste man sig mest vid den behändighet och fintlighet, hvarmed den lurade fördes i fällan: *skalk* blef namnet på den, som förstod att spela små lustiga spratt.

Redan gamle Stiernhielm[1] säger om Cupido:

"Rätt som en Räf så kommer han an, then smijlande skalcken".

Om här jämförelsen med räfven måhända visar, att *skalk* ej ansågs såsom en helt och hållet oskyldig benämning, har däremot hos Tegnér ordet alls ingen dålig bismak: han benämner Astrild en liten *skalk*. I förbigående må här erinras om ett parallellställe till de båda anförda citaten, hämtadt från Wivallius. Denne säger:

"Een liten lwr (= lufver)
Är Gud Amour".

Samma förbättring af betydelsen har inträdt vid *skälm*. Först torde detta ord ha betecknat en smittosam sjukdom, sedermera ett rötägg, som smittar ned sin omgifning, skurk, kanalje, och till sist den, som är *skälmsk* eller *skälmaktig* i dessa adjektivs nuvarande betydelse. *Skojare*, *kanalje* kunna ju också ibland begagnas såsom vänligt skämtsamma smekord.

De exempel, som anförts, visa, att ordens betydelseutveckling ofta låter oss blicka in i tankarnes och föreställningarnas gömslen.

Den historiska ordboken visar oss brokiga taflor från människosläktets kulturhistoria: med den etymologiska vetenskapen såsom vägvisare ledas vi hän till skilda tider och länder. Men den lär oss också ett kapitel psykologi, som ju ej alltid är så upplyftande, men alltid måste fängsla.

Dock, det "torra" lexikonet har äfven sina poetiska sidor, som sprida färg och glans öfver hvardagsordens stenmurar, för att åter använda jämförelsen med kyrkan. De likna de målade fönstren med sina sällsamma bilder, de mejslade gestalterna i medeltidens tempel. Äfven de visa, huru en poetisk åskådning fått lif i en bestämd form.

---

[1] Then fångne Cupido 5 intr.

Språkets poesi skulle kunna ge ämne till vidlyftiga betraktelser. Här må blott erinras om alla dessa bilder och jämförelser, som möta oss i naturföremålens namn, då vi t. ex. träffa sådana ord som *snödroppar*, *stjärnblommor*, *ögontröst*, för att icke tala om sådana benämningar som *förgätmigej* och *tusensköna*.

Eller för att taga en annan grupp exempel, huru ofta gömmer sig ej i en sammansättning en humoristisk bild! Tänk på djurnamnens användning i språket! Vi tala om *adelstuppar* och *adelsvalpar*, om *slitvargar* och *snålvargar*, om *plugghästar* och *skolråttor*, om *fähundar* och *fyllkajor*, om *sprätthökar* och *muntergökar*. Bland fisknamnen må nämnas *sik*, som kan beteckna en listig krabat, en filur [1], *torsk*, som är den dummes vedernamn, *abborre*, som förekommer i sådana uttryck som "kry som en abborre". *Norsen* lär vara skapt på något mindre tilltalande sätt.

Ordboken skall alltså genom sina rikhaltiga samlingar lämna oss ett utmärkt material till undersökningen af den poetiska naturalhistorien.

I allmänhet skall den genom sin noggranna redogörelse för ordens bildliga användning och öfverförda betydelser framhålla hvad som här ofvan kallats språkets poesi.

Språkets lif, belyst af den historiska ordboken.

Men äfven om vi se bort från alla bidrag till sedernas historia och estetiken, som Svenska Akademiens ordbok skall meddela, och endast fästa oss vid detta arbetes rent språkliga betydelse, våga vi dock påstå, att dess studium måste intressera hvarje bildad läsare.

---

[1] De Geer, Grefve Lillie s. 127.

Han skall där kunna studera ordens eget lif, huru de födas, blomstra och dö.

Och redan detta är i och för sig något, som förtjänar vår lifligaste uppmärksamhet. Kan det väl vara oss likgiltigt att taga reda på de lagar, som bestämma orden, dessa vår tankes tjänare och herrar?

Visserligen är språket ingalunda en lefvande organism i den meningen, att det skulle föra en självständig, oberoende tillvaro. Men i öfverförd betydelse kan dock uttrycket "ordens lif" användas [1].

Det är sant, att de äldsta, mest vördnadsvärda ibland dem omgifvas af ett mystiskt dunkel, som ej tillåter oss att vinna någon viss kunskap om deras ursprung.

Men om vi blott ge akt på det, som ligger oss allra närmast, skola vi äfven där kunna se, huru orden komma till lif, och framför allt, huru alltjämt nya betydelser födas af de gamla. Ty betydelsen är ett ords själ, och vi äga därför rätt att betrakta hvarje ny betydelse, som tager sin bostad i ett gammalt ord, såsom en utvidgning af språket.

Men understundom händer det, att samtidigt med den nya betydelsens intåg i ordet detta själft förändras eller åtminstone flyttas från en klass till en annan.

Jag erinrar om ett ord, som helt nyss hade aktuellt intresse: *urtiman* i betydelsen "urtima riksdagen". Här är ett adjektiv, som substantiverats; det är ju ej omöjligt, att man i en framtid kommer att tala om "*en urtima*", liksom man nu med en "*ärad samtida*" betecknar en samtida tidning.

I hvardagsspråket äro sådana förkortningar ganska vanliga. I en berättelse [2] af Daniel Sten talas det om "*yngstan*" och "*gamlorna*" (= den yngsta systern och de äldre). Stockholmstidningar använda sådana uttryck

---

[1] Jfr för det följande Darmesteter, La vie des mots.

[2] Luba s. 13.

som *Förstan, Andran* (= Första, Andra kammaren), *Södran* (= Södra teatern) o. s. v.[1]

Vi se, att adjektivets betydelse har så att säga inskränkts och krympt samman, då det blifvit substantiveradt. Det syftar nu på något bestämdt, det betecknar ej längre en egenskap, gemensam för många föremål.

Urtiman är såsom substantiv ett fullkomligt nytt ord. Det gamla adjektivet finnes alltjämt kvar och kommer nog ej att försvinna. Annars inträffar det ej så sällan, att ett ord så småningom stelnar till en beståndsdel i ett stående uttryck, en fras, eller, för att taga ett ex., det är tänkbart, att *urtima* endast kommer att fortlefva i den substantiverade formen, som liksom trängt undan sitt ursprungsord.

Det händer nämligen, att en särskild betydelse, ofta mycket speciell och inskränkt, ensam lefver kvar såsom en återstod af en mera vidsträckt och omfattande. Ordet *göda* betyder egentligen *göra god*, men nu endast göra odlade fält eller lefvande varelser goda uti mycket materiell mening.

De citerade exemplen åskådliggöra den språkliga lag, som i korthetens och vighetens intresse bjuder oss att namnge ett bestämdt begrepp med ett ord. Man slopar de numera öfverflödiga tillägg, som tilläfventyrs betecknat det sätt, på hvilket ett föremål blifvit *gödt* eller vunnit godhet. Man kastar bort det subst., som *urtima* bestämde. Och så glömmer man måhända, att det kvarstående ordet engång hade en mycket vidsträcktare betydelsesfer.

Ett granskande af ordens betydelseutveckling leder emellertid till det resultatet, att jämförelsevis sällan en betydelse inskränkts och hoprängts till ett mindre område. I

---

[1] Se om liknande bildningar i svenska riksspråket Rydqvist, Svenska språkets lagar II, s. 402, Hellqvist i Arkiv för nordisk filologi VII, s. 3 f.; jfr Darmesteter, anf. arb. s. 55 ff.

allmänhet se vi, att ett allt större och större antal skiftningar af ett ords ursprungliga mening kommit till stånd, betingade af idéassociationens bestämmande lag. Vanligen klargör ett ords äldsta användning, att det betecknat någonting påtagligt, handgripligt. Först så småningom har det fått en förandligad betydelse, som man brukar kalla öfverförd.

Att ett ords betydelsesfer utvidgas, beror mycket ofta på vår böjelse att tala bildligt, att uttrycka våra tankar i metaforer eller liknelser.

Så kan det subst., som heter *arm*, nu beteckna en mängd föremål, som på ett eller annat sätt påminna om människoarmen.

Armen representerar makten, då man talar om Herrans *arm* eller säger, att en konung har långa *armar*. Armen betecknar den arbetsdugliga människan i ett sådant uttryck som detta: "här behöfs det många *armar*". Armen, som liksom utgrenar sig från kroppen, har framkallat sådana talesätt som en bergskedjas, ett hafs, en flods *armar*, *armarne* på en länstol, ett kors, en ljusstake, en våg. De utbredda armarne, som öppna sig till omfamning, ha gifvit upphof till det bildliga uttrycket: sömnens *armar*. Orvar Odd säger om landskapet, att det breder ut sina *armar*; fordomdags benämnde man en krigshärs bägge flyglar dess *armar*.

Men af de anförda exemplen finner man lätt, att minnet af den ursprungliga bilden i många fall förbleknat. Vi ha glömt bort, att *armen* egentligen var namnet på det föremål, med hvilket man jämförde länstolens, korsets, ljusstakens delar. Och just detta, att vi glömt det, har fastslagit ordet *arms* nya betydelser.

Genom förflyktigandet af det ursprungligen klart medvetna sambandet mellan två ting dör det poetiska tonfallet bort, och det ord, som uppbar jämförelsen, står kvar som ett prosaiskt uttryck för ett begrepp: ingen erinrar sig längre,

att det engång inneslöt en bild, måhända ett helt litet poem.

Man förgäter ordens härledning. Vi tänka ej längre på Tors vagn, då vi höra ordet *åska*, eller på nattens sångerska, då vi höra ordet *näktergal*. Etymologierna äro icke ihågkomna. Men just därför ha orden blifvit så mycket mera användbara i det dagliga lifvet: de framkalla ej längre onödiga tanke-associationer.

Hvar och en kan af egen erfarenhet intyga, att ett ords bildliga innebörd sällan af den talande ihågkommes. Så t. ex. väcka *bondblyg* och *bondgrann* en obestämd förnimmelse af sin ursprungliga mening, utan att någon ägnar en medveten reflexion åt dessa adjektivs satiriska anspelningar på allmogen. En *tusensköna*, en *solros* uppkalla ej för vår själ i vanliga fall de poetiska bilder, som sammanträngts i deras namn. Den talande vet nog, att det ord, han använder, äger den betydelse, som han åsyftar, men han reflekterar ej närmare däröfver.

Såsom förut antydts, är det helt visst fördelaktigt för orden såsom meddelelsemedel, att de så lätt och så fort som möjligt göra sin tjänst. Uppfattningen af det väsentliga blir då mera snabb, när den ej hindras af detaljernas skymmande rikedom. Men lika säkert är, att de vanliga förbleknade orden, som ej längre äro bilder utan tecken, icke kunna mana till lif så rika och fulla förnimmelser, som de förr mäktade väcka, då de ännu hade kvar sin ungdomliga friskhet.

Detta förhållande är nog en af de viktigaste anledningarna därtill, att nya ord framträda i språket.

Nya ord, nya ljudförbindelser: ej blott nya betydelser, framsprungna ur de gamla. Ty visserligen är det understundom tillräckligt, att ett gammalt ord får en ny betydelse, för att en rätt liflig förnimmelse skall kunna åstadkommas, men ordens förmåga att rymma olika me-

ningar är dock ej helt obegränsad; den får ej öfver höfvan ansträngas.

Det kan hända, att ordets själar, för att åter använda denna bild, bli alltför trångbodda. Betydelseskiftningarna bli svårare att uttrycka, de flyta lättare öfver i hvarandra, då deras ordform, deras kropp är gemensam.

Af praktiska skäl kan någongång "homonymien" eller "samnamnigheten" ha med sig vissa svårigheter.

Bekant är historien om skolgossen, som skulle berätta om den barmhärtige samariten och råkade säga, att denne lade den sårade på hans ök. I nitälskan om svenska språket rättade läraren med orden "sitt ök"; pojken satte sig. Han hade uppfattat pronomen possessivum *sitt* såsom imperativen af verbet *sitta*, och hade tänkt sig ordet *ök* såsom här användt på bildligt sätt.

Sådana tvetydigheter inträffa ju sällan, men så mycket mera vanlig är den oklarhet och färglöshet, som blir en följd däraf, att man icke äger särskilda, målande uttryck för de olika begreppsskiftningarna, att man icke kan säga precis det, som man vill.

Härmed har jag pekat på ett par anledningar till framträdandet af nya ord. Naturligtvis finnes det åtskilliga andra: framför allt må ihågkommas, att nya saker, idéer och uppfinningar med nödvändighet kräfva nya uttryck. Välbekant torde vara, att många ord härröra från en medveten sträfvan att rikta språket med svenska bildningar, som varit afsedda att uttränga lånord.

Tänka vi på poesiens språk, finna vi särskildt där en benägenhet för neologismer eller nya ord. Skalden vill gärna gifva dessa känslor, som han menar aldrig förr varit *så* kända, ett uttryck, som afviker från "hvardags- och tevattensprosan"[1]. Han vill befria sig från de gamla

---

[1] Scholander.

ordens ”polyparmar”, som en af våra yngre vitterlekare säger [1].

Något liknande denna benägenhet kunna vi märka i vårt vanliga umgängesspråk: lusten att med mer eller mindre ovanliga adjektiv eller adverb uttrycka de öfversvallande känslorna. Det är t. ex. icke nog, att någonting är *mycket* vackert; nej, det är *fasligt*, *förskräckligt*, *ryssligt*, *öfverdådigt*, *vådligt*, *gräsligt*, *nedrigt* [2], *illa*, *otäckt* vackert. Hvem kan säga, huru många nya adverb framtiden kommer att lägga till de nämnda? Det vanliga ordet räcker ej till för den stämning, som den talande själf känner och gärna vill framkalla hos sina åhörare. Han behöfver ett riktigt kraftigt ord för att ge luft åt sin hänförelse eller sin afsmak.

Emellertid är det onekligen förenadt med en viss svårighet att skapa lifskraftiga ord. Det är icke hvars och ens sak.

Sammansättningar kunna ju visserligen i allmänhet bildas till obegränsadt antal, men huru många af dem kunna väl räkna på en mera varaktig existens?

Ordboken skall särskildt framhålla sådana, som äro lyckligt danade eller fylla en lucka i språket, emedan de skänkt yttre form åt ett begrepp, som hittills saknade uttryck.

Hit höra många af V. Rydbergs nybildningar t. ex. *dagteckna*, *tyckesak* och det dråpliga *dumlöje*, som så klart uttrycker i ett enda ord ett begrepp, som vi annars måst omskrifva [3]. Strindberg säger på ett ställe [4]: ”de grinade som man gör åt det man inte förstår”.

Naturligtvis finns det massor af tillfälliga sammansättningar, som ordboken ej kommer att upptaga. Fåfängt skall man där leta efter sådana ramsor som Strindbergs

---

[1] Axel Wallengren.

[2] T. ex. hos Ahrenberg, Anor s. 131: ”*nedrigt* fint”.

[3] *Fån-grin* är icke detsamma.

[4] Från Fjerdingen och Svartbäcken, s. 11.

komiska ordkomplexer: ”Läsnings - för - hems - uppfostrade, Blasieholms - konfirmerade, pensionsutsluppna bleksotspatienter[1]; den nylitteratur - oundgängliga kampen för tillvaron” [2] o. s. v.

Om ordbildaren ej nöjer sig med att dana nya sammansättningar, utan vill skapa nya afledningar, då kan den djärfve nyhetsmakaren vara säker på att mötas af ett kraftigt ogillande. ”Det är ju icke svenska”, skall det ljuda i korus.

Jag tviflar därför på, att den unge upsaliensiske poet [3], som helt nyligen skänkt vårt språk ordet *spjuta* = sticka med spjut, skall få se sitt tilltag krönt med någon framgång. Det nya ordet är för resten icke så oäfvet, eftersom det på ett både kort och begripligt sätt uttrycker hvad vi förut behöft omskrifva [4].

Sådana nybildningar kommer ordboken helt naturligt sällan att nämna. Så mycket oftare skola vi i den finna, att vårt modersmål blifvit riktadt med lån och efterbildningar. Ordbokens spalter skola visa oss, huru vi från fornspråket upptagit många gamla ord. V. Rydberg, H. Hildebrand och bland författarinnorna Mathilda Lönnberg ha härvidlag gjort det mesta. Hos den sistnämnda förekomma t. ex. *bötasten*, *dyrgrip*, *drottsvek*, *fostre*, *fullsår*, *tjälla*. Ordboken skall också gifva vid handen, att högsvenskan från hvardagsspråket och dialekterna tillägnat sig målande talesätt, som ofta vittna om en viss humor. Jag erinrar om sådana uttryck som *åkarebrasa* (= att värma sig genom armarnes fram- och tillbakaslående), *gåspunsch* (= vatten), *kronans näsduk* (= fingrarne), *studenthafre* (= russin och mandel), om alla de ord, som Bondeson, Sigurd, Wranér sökt skaffa burskap i skriften.

---

[1] Dikter, s. 130.

[2] Ibid., s. 132.

[3] Karl Forsslund i ”Vid Årsskiftet 1892—93”, s. 91.

[4] Ett liknande nybildadt verb är *”spada”* hos Fredrik Nycander i Figaro för den 1 April 1893.

Bland låneorden i riksspråket äro emellertid de mest talrika, som förskrifva sig från främmande källor.

Dessa ord kunna vara af högst olika värde och hafva på helt olika sätt blifvit bedömda.

Den tid är väl nu förbi, då stränge språkrensare i sin fosterländska ifver menade, att den, som brukade främmande ord, borde straffas [1].

Man vill väl ej heller helt och hållet godkänna Spegels ord i företalet till "Glossarium Sveo-Gothicum": de, som inblanda främmande ord i sitt tal, "äre intet klokare, än the som lappa ihoop en klädning utaf allehanda klutar, ther the kunde hafwa en mycket bättre utaf et stycke, eller enahanda tyg".

Men också de dagar torde vara förbi, då man satte ett så öfvermåttan stort värde på språkets främmande prydnader, framför allt, om de voro af romanskt ursprung. Ett enda exempel, som visserligen redan visar, att man gjorde sig löjlig öfver de franska orden: i Modées komedi "Fru Rangsjuk" säger den till bokhållare upphöjde drängen Truls till sin skrifvare, som användt uttrycket "*undfått* en viss summa": "stryk ut *undfått* och sätt *accepterat* i stället, för det låter litet bättre".

Nu för tiden aktar man låneorden högre, i samma mån som de äro lätta att förstå; germanska ord äro bättre än romanska. Skänka de vårt språk nya uttryck för nya begrepp, äro de värda all heder. Men de få ej tränga sig fram, där de ej begripas eller där de verka störande.

Ordboken kommer ej sällan att visa, huru ett främmande ord har sjunkit i värde. Så till vida är språket ej gunstigt emot låneorden.

---

[1] Den åsikten hyste Kempensköld, se Columbus, En svensk Ordeskötsel, s. 9.

Mamsell och *madam* ha ej längre kvar sin forna adel. *Gentil* eller, som det mera hvardagligt skrifves, ”*schangtil*”, har ej heller bevarat sin ursprungliga finhet, utan har tvärtom numera en rätt simpel anstrykning: i verbet *schangtilna till*, som förekommer i slangspråket, har denna ännu mera stegrats.

I vårt modersmåls annaler skall man också finna, att de lånade ordens tillvaro ofta är skäligen kort. Och detta är helt naturligt, emedan språkhistorien lär oss, att i ordens kamp för tillvaron de befinnas bäst utrustade för striden, som hålla bäst samman, de, som lättast förstås, emedan de höra till stora familjer, som äro väl kända. Just därföre hafva så många romanska ord, som på 16- och 17-hundratalen funnos i svenskan [1], nu försvunnit.

I rik blomstring stå däremot låneorden från Tyskland, dessa massor af sammansättningar med den tyska förstafvelsen *be-* m. fl.

Men då vi i ordboken se, huru de olika betydelseskiftningarna af ett ord blifvit allt fler och fler, huru det ingått som led i allt fler och fler sammansättningar, skola vi på samma gång förnimma, huru ordets yttre gestalt börjar falla af och förminskas.

Yngre ordgenerationer förlora så småningom sina fäders kraft och frodighet. De vinna uti inre rikedom, i förmåga att återge tankens finaste skiftningar, men i yttre måtto blifva de magrare och mer och mer klädda efter samma mönsterdräkt.

Gamla, ”ärevördiga” böjningsformer försvinna, längre ord utbytas mot kortare, det grammatiska genus utplånas så småningom, se där några drag af vårt svenska språks utveckling!

---

[1] Några exempel tagna i högen: ”*avantagier*, *entrera*, *facilitera*, *mitigantier*, *leuteration*” (orden förekomma i 1700-talets Riddarhusprotokoll).

Ej må vi klaga däröfver, om blott våra ord vinna i vighet och uttrycksfullhet, om blott den forntida prakten får finnas kvar, där den är på sin rätta plats, i poesiens, religionens och lagbokens språk. Men äfven där får den ej strida mot begripligheten.

Ordboken skall visa oss, huru af ett och samma ord dubbelformer kunna finnas, den ena använd i högstämd stil, den andra i mera hvardaglig framställning.

Tänk på det förtroliga *bror*, det högtidliga *broder*, det innerliga *far* och det allvarliga *fader!* De sistnämnda i bägge ordparen hafva förstfödslorätt: de ha af sitt arf bevarat högsätet i språket.

Gud fader kan omöjligt utbytas mot *Gud far*. Rätt betecknande är, att af de 20 ställen i vår Svenska Psalmbok, där Gud kallas *far*, ej mindre än 17 uppvisa ordet i rimslut. Åtminstone i mina öron låter versen

O Fader, Skapare och Gud!

bättre än

O Skapare och Gud och Far!

Bägge verserna förekomma i samma psalm (N:r 28).

Enligt Bibelns språkbruk är Kristus vår *broder*, men att Frälsaren kallas *bror*, kan man knappast finna tillständigt.

Dock, om de yngre bildningarna måste vika undan för de äldre i den högre stilen, så drabbas de sistnämnda i sin ordning af den nemesis i språkets värld, som låter det forntida och förlegade få en viss smak af löjlighet.

Huru många små krönikörer ha ej trott sig åstadkomma en dråplig komisk effekt genom att insätta *then, thet*, *the* o. d.? När Tegnér säger om Angurvadel:

”Vid sidan *hang* hans slagsvärd, en stannad ljungeld likt”,

så har han genom (den för öfrigt i fornspråket ej påträffade formen) *hang* velat ge ökad adel och skönhet åt

sin dikt. Men om vi nu för tiden skulle bli varse ett *hang* eller ett *las*, så är det sannolikt, att det möter oss i någon skämtsam bit af Jörgen eller Sigurd, som användt det i den lägre komikens tjänst.

Men i allmänhet hafva dessa forntida former svårt att stå sig i litteraturen. *Hjälpte* har utträngt *halp*, *läste las* o. s. v.

Man kan alltså tala om döda former, döda böjningar, men man kan också tala om döda ord, uttryck, som i nysvenskan engång ägde en lifskraftig tillvaro, men som nu äro borta. Ordboken kommer att föra fram minnet af de döda, den skall måhända i sin mån bidraga till deras återuppståndelse till ett nytt lif, för så vidt de äro det värdiga [1].

Den praktiska betydelsen af Svenska Akademiens ordbok.

Vi ha sett i en framtidsblick, som på samma gång är en blick tillbaka på vårt språks förflutna åldrar, huru ordboken skall visa oss ordens födelse, blomstring och död. Den skall framhålla det historiska sammanhanget mellan de olika tidernas uttryckssätt.

Men skall den också vara rättvis mot det nu lefvande språket? Kommer den ej att tillerkänna en godtyckligt vald forntidssvenska rättighet att vara bestämmande norm för den svenska, som nu talas? Blir ej det samma sak som att strypa all utveckling?

Sådana frågor tränga sig helt naturligt fram och kräfva ett svar. Det är, som om man fruktade, att det

---

[1] Om dessa och liknande frågor får jag hänvisa till Gustaf Cederschiöld's afhandling "Döda ord" (Lund 1893).

stora verk, som förberedes, kommer att genomföras i en alltför ålderdomlig stil utan hänsyn till den moderna konstens framsteg.

Dessa farhågor skola dock snart visa sig obefogade. Ordboken kommer förvisso att innehålla månget blad, som visar fruktlösheten af kampen för ett föråldradt språk. Själf skall den ej deltaga i denna strid, blott beskrifva den.

Om den kommer att framhålla och anbefalla döda ord, föråldrade former, så skall detta ej ske, därföre att de äro gamla, utan emedan de äro goda.

Fördomsfritt erkännande allt nytt, som verkligen innebär en förbättring, skall den akta sig att utfärda några ukaser, som kräfva blind lydnad af allmänheten. Dess sak är framför allt att söka föra i dagen de utvecklingslagar, som hitintills gällt för vårt modersmål, och att med dem som stöd peka på den väg, som svenskan efter all sannolikhet kommer att följa.

Men den har också både rättighet och skyldighet att varna för sådana ord och uttryck, som strida mot tankens klarhet och vålla missförstånd.

Ordboken skall framhålla, att ordet är tankens tjänare.

Så är det, nej, så borde det vara. Ty huru många tomma ord gifves det icke! Huru ofta måste man ej med ett vemodigt löje erinra sig Mefistofeles' ord i Faust [1]:

> ”När menniskan hör ord, vill hon dock gerna tro,
> Att någon tanke fins bak ordens mantelfållar”.

Mefistofeles menar, att hon bedrager sig: ordet är en tjänare, som gärna vill blifva herre, ja, rent af förjaga sin husbonde. Det är den gamla sagan förverkligad om skuggan, som trängde undan den gestalt, af hvilken den var en afbild.

[1] V. Rydbergs öfversättning, s. 133.

I forna tider trodde man ju, att benämningen på en sak ägde en underbar makt. Kände man den, då var man herre öfver den verklighet, som så benämndes. Det uttalade ordet var den ande, som slog tingen i bojor.

Men liksom i Goethes ballad händer det ofta, att den frambesvurne mäktige tjänaren tillvällar sig husbondskapet.

Med olika bilder från dikt och saga har jag vidrört "språkets makt öfver tanken".

Man säger i hvardagstal, att orden löpa bort med den talande, och man menar då, att han i hastigheten låter förleda sig att säga mer än han afsett, förlupna ord som så att säga frigöra sig från hans herravälde.

Och huru ofta är det ej så, att de ord, vi använda, ej nå sitt mål, ej göra det intryck, som åsyftats! De framkalla hos den, som åhör dem eller läser dem, helt andra stämningar än vi velat, eller också lämna de honom helt och hållet oberörd.

Hvem kan tälja de strider, som varit ordaträtor i den meningen, att man tvistat om ord, som fattats olika af de kämpande? Man har ej förstått hvarandra: fraser, som genom sin klang väckte hätska känslor, ha skymt undan det väsentliga, själfva hufvudsaken.

En ädel tanke, en skön bild förfelar så lätt sitt åsyftade intryck genom sin forms otymplighet. Borde det då ej vara klart för hvem som helst, huru viktigt det är att till fullo behärska sitt språk, så att de rätta orden och de bästa satsförbindelserna självmant infinna sig, när de behöfvas?

Ty allt detta, som nu blifvit vidrördt, är blott yttringar af en och samma orsak: det är språket, som bestämt den talande, ej han, som behärskat sina ord. Han har skattat åt frasen, han har ej förstått att välja de uttrycksmedel, som bäst höfdes.

Svenska Akademiens ordbok skall i sin mån söka bidraga därtill, att vår svenska allmänhet alltmer skall kunna tillgodogöra sig svenska språkets tillgångar. I begriplighetens, i språkriktighetens namn skall den göra hvad den kan, för att hvarje tanke, hvarje känsla skall få sitt bästa uttryck.

Och just därföre skall Svenska Akademiens ordbok också blifva till praktisk nytta för vårt folk.

Mången tänker helt visst så här: "orden äro verktyg, som jag använder; hvad bryr jag mig om deras historia, den må vara hur märkelig som helst". Ordboken svarar på hans tanke: "i mina spalter skall du finna den bästa handledning i dina verktygs bruk. Du skall här få se, huru mästare hafva användt dem. Gack och gör du sammaledes, ej i slafvisk efterföljd, utan som en fri lärjunge"!

Mången undrar i sitt stilla sinne, om icke den byggnad, som uppföres, blott blir en ögonfröjd och ett prakttempel. "Nog kommer den att glänsa af dyrbart material, af rika prydnader, men kan den också rymma menigheten? Är den lika praktisk till sin inredning som vacker att se på? Eller är den kanske snarast att förlikna vid en dunkel krypta, uppfylld af ståtliga grafmonument, men afstängd från lifvet därofvan?"

Ordboken skall försöka att lämpa sig efter vårt folks praktiska behof. Det ingår i dess plan, att den skall blifva en folkets helgedom. Eller för att använda en mera passande bild: ordboken skall ej blott kunna jämföras med ett kulturhistoriskt museum, där förevisningslådorna låta oss se fornsakstypernas utveckling, utan den skall också motsvara en industriutställning, med redskap och verktyg af modernaste art, som enkom äro afsedda för folket.

Den skall söka göra rättvisa ej blott åt det högtidliga språk, som förekommer t. ex. i poesi och predikan, utan också åt hvardagsspråkets lättare stilart.

Ty både det ena och den andra kunna inrymmas under språkriktighetens lagar, blott med den skillnaden, att i det förra fordran på skönhet och uttrycksfullhet träder främst, i den senare hufvudvikten hvilar på enkelhet och klarhet.

Just därföre skall ordboken i sina uttalsanvisningar ofta upptaga dubbelformer, ett mera högtidligt och vårdadt, ett mera ledigt och hvardagligt uttal.

Om dem bägge skall det dock kunna sägas, att de tillhöra riksspråket eller det språk, ”som talas och fasthålles af bildade svenskar, hvilka tillegnat sig en viss grad af hyfsning i sitt tal” [1].

Huru obestämd denna definition än är — helt naturligt, eftersom riksspråket inom sig rymmer smärre uttalsskiljaktigheter, giltiga i skilda bygder, — så drager den dock en gräns mot det, som benämnes vulgärt, bygdemålsfärgadt tal.

Ordboken skall genom sin redogörelse för uttalet kraftigt föra riksspråkets talan gent emot dialekternas försök att vinna terräng i högsvenskan.

Men på samma gång skall den villigt erkänna bestående dubbeluttal, utan att ensidigt skipa lag. Så t. ex. skall den ej bryta stafven öfver det sydsvenska tungrots-r-et, men väl öfver de fula diftongartade vokaler, som finnas t. ex. i de skånska dialekterna, men ej erkännas af de bildade såsom tillåtna i hyfsadt tal.

Det är att hoppas, att framför allt folkskoleundervisningen skall skörda rika frukter af den nya ordbokens uttalsanvisningar, mera omfattande än hittills i något svenskt lexikon gifvits.

Får skolläraren tillfälle att rätt studera och tillgodogöra sig dessa, ja, då skall snart den tid vara förbi, då ett elakt rykte kunde påstå, att en lärare gifvit sina lärjungar följande upplysning: ”detta ord stafvas s, t, a, r, k, men det uttalas stärk för välljudets skull”.

---

[1] Lyttkens-Wulffs definition.

Dock äfven en person, som har ett i det hela oklanderligt riksspråk, kan mången gång vara osäker om rätta uttalet af ett ord, som är jämförelsevis sällsynt eller ej af honom till fullo kännes. Särskildt vill jag erinra om accentueringen, som ej alltid är så lätt att bestämma. Ordboken skall i de fall, då han tvekar, gifva honom anvisning.

Också om ett ords form, ett substantivs pluralbildning, ett verbs tema kan det ofta vara fördelaktigt att få en noggrann redogörelse. Huru ställa sig våra författare till de skiftande pluralformerna af *lund*, *svan*, *vad* o. s. v.? Säger man *cementen* [1] eller *cementet?* Heter det *tyllen* eller *tyllet*, *vacker taft* eller *vackert taft*, *hvit damast* eller *hvitt damast?* [2] Kan man komparera *grof*, *grofvare*, *känd*, *kändare?* [3] Heter det helst *dräpte* eller *drap*, *löpte* eller *lopp*, *smälte* eller *smalt*, *begynde* eller *begynte?* [4]

Jag har anfört några osäkra fall, där språket uppvisar parallellformer. Men just vid sådana, då ens eget öra ej kan afgöra, hvilken form som är den bästa, behöfver man auktoriteter att trygga sig till.

Det är nästan obehöfligt att erinra om de formfel, som begås i hvardagstal och i skolan. Man får ju där höra sådant som "knifven *lågade* (= låg) på katedern", "*domses*" i st. f. deras, "*sjung*" i st. f. sjöng o. s. v.

Men det är ej blott skolbarnen, som försynda sig mot böjningsläran. Jag har en gång hört en bildad man säga: "det var då för väl, att de afskaffade bålarne"; han syftade på häxbålen.

---

[1] Hos C. R. Nyblom förekommer *cementen*.

[2] Exemplen hämtade från Tegnér, Om genus i svenskan, s. 104.

[3] Komparativus *grovare* är den enda komp. af *grover* i fsv. (Söderwalls ordbok I, s. 425); *grofvare* förekommer t. ex. hos A. N. Sundberg, *kändare* hos V. Rydberg (i rimslut).

[4] *Begynde* anträffas hos Odhner.

Det är emellertid ej tillräckligt, att ordboken gifver upplysningar om ordens uttal och former. Den skall äfven meddela öfversättningar och förklaringar.

Hvad är det för ett onödigt företag, frågar kanske mången. Skulle man behöfva en öfversättning af sitt eget modersmål?

Ja, det behöfva vi nog allesamman. Ingen svensk behärskar svenska språket så fullkomligt, att han är förtrogen med alla svenska ords betydelse.

Låtom oss blott ägna en tanke åt den bok, som står ett kristet folk närmast bland alla böcker!

Huru mången kan fullt obehindradt läsa den ännu gällande öfversättningen af Gamla Testamentets heliga skrifter? Hvem vet, om icke vårt folks bibelkunskap varit större, om intresset för vårt gamla kyrkospråk på ett mera verksamt sätt hållits vid makt?

Många nu föråldrade ord, som förekomma i Gamla Testamentet, äro visserligen förklarade i företalet, men ett ganska stort antal skulle ytterligare behöfva tolkning. Huru mången vet, att *flåkot* betyder dåraktig, att *klaffare* är en person, som förtalar sin nästa, eller att *ruska i skatarne* är detsamma som susa i trädtopparne? Hvad menas med en *gjording* eller en *drosse?*

Det är visst icke osannolikt, att en och annan hemfallit åt villfarelser af rätt betänklig art, därföre att han missförstått *förlåta* i bemärkelsen öfvergifva eller *begripa* i betydelsen rymma, omfatta.

Men icke bibelsvenskan allenast, utan hela den äldre nysvenska litteraturen med sina rika skatter kräfver ett tidsenligt lexikon. Utan ett sådant kunna vi ej få någon lefvande bild af den tid, ”på hvars skuldror vår egen står”, utan ett sådant kunna vi ej rätt tillgodogöra oss en Olavus Petri, en Stiernhielm, en Dalin.

Ju mera den fosterländska eld, som tändts i senare tider, får näring ibland oss, dess mer skall vårt folk fordra

en svensk bildning på grundvalen af vår äldre kultur. Äfven därföre våga vi hoppas, att Svenska Akademiens ordbok skall börja i rätta stunden.

Men ordboken skall också till mycket väsentlig grad underlätta förståendet af det nu lefvande språket. Särskildt kunna vi tänka på de figurliga talesätt och bildliga uttryck, som äro gängse i nysvenskan, använda af hvem som helst, men därför ingalunda förstådda. Det är alls icke säkert, att en person, som citerar ordspråket "Morgonstund har guld i mund", har insikt därom, att *mund* betyder *hand*, eller att den, som hör det bekanta "Ondt krut förgås ej lätt" vet om, att *ondt krut* är en försvenskning af ett tyskt *unkrut* = *unkraut* (ogräs).

I all synnerhet kommer ordboken att få en stor praktisk betydelse för hvem det vara må, därigenom att den skall upptaga och tyda facktermer.

Personer, som äro specialister i någon viss gren af det mänskliga vetandet, ha för Svenska Akademiens ordboksarbete insamlat yrkesuttryck och lärda ord från de olika fackvetenskaperna och handtverken.

Ordboken kommer att omfatta de olika språken i språket: jordbruksarbetarens och fiskarens, så väl som geologens och filosofens.

Den skall ägna vederbörlig uppmärksamhet både åt modejournalens och vapenbokens språk, både åt slöjdens och numismatikens terminologi.

Enhvar af oss kan ju af särskilda omständigheter föras i det läge, att han behöfver en tillfredsställande förklaring af något fackord.

Tilläfventyrs är det sjömannens mystiska språk, som fängslat hans uppmärksamhet. I sin ovetenhet tror han måhända, att en *båtsmansmat*, en *konstapelsmat* är salt kött eller stockfisk, en villomening, för hvilken Jakob Wal-

lenberg varnat i ”Min Son på Galejan” [1], där några rätt roliga anmärkningar om sjömansspråket förekomma.

Det heter där om *daggen*, att denna är ”en synnerlig Guds gåfva på landbacken, helst under en lång torka”, på skeppet åter ”det bedröfligaste ting på hela skutan”. ”*Hundvakten*”, säger Wallenberg, ”må ingen nykomling taga efter bokstafven, ty då torde han på begge sina skuldrors bekostnad få lära, att man på skeppen esomoftast säger ett och menar ett annat”. Så hafva *apan*, *björnen*, *katten* och *ugglan* på sjön en helt annan betydelse än på landbacken.

Wallenberg är icke den ende, som med skämtsamma exempel sökt belysa vanliga människors okunnighet i de olika yrkesspråken.

För att endast anföra den mest kände af hans efterföljare vill jag nämna Louis De Geer, som i sin uppsats ”Om den juridiska stilen” [2] till sist citerat några egendomliga uttryck, hardt när obegripliga för dem, som lefva i hvad De Geer kallar ”juridisk oskuld”. Dessa finna det löjligt att tala om *hufvudstol*, då man aldrig plägar sätta hufvudet på en stol, de finna det hårdt, att intet barn äger arfsrätt, som ej är *kvickt* födt, de finna det oförnuftigt att räkna *tre på paret* och rådfråga förgäfves de erfarnaste husmödrar om rätta sättet att inlägga *inlagsfä*.

Som vi finna, möta här idel mysterier, hvilka kräfva sin tolkning af den historiska ordboken.

Men den skall ej blott förklara så märkliga ting som lag och rätt, eller språket på skeppen, den skall också ägna sin uppmärksamhet åt så jämförelsevis mindre viktiga ordgrupper som yrkessuttrycken inom någon bestämd handtering.

Den skall t. ex. tala om, att *silbockar* är namnet på de cylindrar i mäskhuset, som höja mäskmassan från bottnen däraf, att *slock* kallas den aftappningsapparat, som

---

[1] I kapitlet ”För de lärde”, s. 21 ff. i 1881 års upplaga.

[2] Valda skrifter s. 206.

skiljer vörten från mäsken. Den skall tyda de andra facktermerna både inom bryggerihandteringen och öfriga yrkesgrenar.

Men det är ej blott de ovanliga orden, de konstiga och svårbegripliga, som ordboken skall förklara.

Äfven det vanligaste, det tydligaste ord, som hvem som helst menar sig förstå, skall öfversättas och tolkas.

Man förbiser så lätt betydelsen däraf, att ett ords mening, dess egentliga innebörd rätt klart utredes och fastslås. Fullt behärskade, fullt förstådda ord äro tankens bästa medel, men de vinnas blott genom en sorgfällig granskning af språkets tillgångar. Ingen födes mästare, hans naturgåfvor må vara så stora som helst.

Huru fängslar ej en framställning genom skönhet och klarhet, om hvarje uttryck röjer den öfverlägsne stilisten, som med fullt medvetande hopställt sina satser och valt sina ord! Huru matt och svamlig är ej den prosa, där orden kommit samman liksom på måfå, utan någon ordnande plan!

Det lönar verkligen mödan att tänka på de ord, som vi använda, och deras betydelseskiftningar. Göra vi det, skall vårt språk bli ett allt bättre uttryck för våra tankar.

Och vi *behöfva* göra det: det är verkligen så, som Almqvist säger, att äfven sådana ord, som anses till betydelsen allmänt kända, dock för de fleste af oss icke äro det vidare än såsom "vålnader, på mer eller mindre afstånd sväfvande för vår själ och pekande på våra tankar, mera än framtagande dem" [1].

Men ett nytt ljus breder sig öfver ordet, då man medvetet griper tag i dess själ eller den betydelse, som bor därinne.

Om vi t. ex. vunnit insikt därom, att ordet *upptäcka* betyder "draga bort täckelset från något, som visserligen är fördoldt, men finns bakom förlåten", huru klart skiljes ej

---

[1] Ordbok öfver svenska språket, s. IV.

då det nämnda ordet från sin frände *uppfinna*, liknande men ej liktydig till sin mening [1]. Jag minns ett folkmöte i Lund, där en arbetare trädde fram och talade om Columbus, den berömde man, "som *upptäckte* fartöjet". "Nej", ändrade han sig, "det var han, som *uppfann* Amerikat".

Genom sina upplysningar om ordens betydelse kommer Svenska Akademiens ordbok att blifva af stor praktisk nytta. Där skall man finna angifvet, om ett ord t. ex. har så vidsträckt betydelse, att det under sig kan rymma både det ena och det andra, där skall man också få vägledning, om man söker efter ett riktigt betecknande uttryck, som går rakt på sak, målande och otvetydigt.

Men ordboken skall också visa oss hvarje ords användning, de särskilda konstruktioner och talesätt, i hvilka det förekommer. Den skall i sin mån ersätta bristen på en tidsenlig svensk stilistik.

Den faran ligger så nära, att allt för snäfva gränser uppdragas för det fria ordet, ej blott i tryckfrihetslagen, utan också i de stilistiska reglerna.

Alla, som frukta den faran, böra hälsa ordboken välkommen. Den skall genom sina rikhaltiga samlingar visa, att mycket mera är tillåtet i svenskan än de fleste torde föreställa sig, den skall ge banehugget åt många små pedantiska funder.

Man skall där finna en omfattande redogörelse för våra förnämste författares språkbruk, en redogörelse, som framhåller hvad som måste anses som allmänt, men också omtalar det, som bör räknas som undantag.

Särskildt kommer ordboken att sorgfälligt påpeka svensk-finskans egendomligheter, som ju alltid måste ha något tilldragande för alla vänner af vårt gamla broder-

---

[1] Jag påminner om den gamla bibelöfversättningens: "nu skåde vi alle, såsom uti en spegel, Herrans klarhet med *upptäckt* ansigte" (Pauli andra Bref till Korintierna 3: 18), där den nya öfversättningen har *aftäckt*.

land. Det är så besynnerligt att midt under det man läser ett arbete, som gör intryck af att vara helt och hållet svenskt, plötsligt stöta på ett ord eller en vändning, som man ej känner igen, måhända ett "*jag täcks*" för "*jag törs*", inf. *måsta*, uttrycket "*i allone*" o. d.

Däremot kommer ordboken ej att befatta sig med svensk-amerikanskans språkbruk. Det är visserligen rätt intressant att studera dess egendomligheter och iakttaga, huru den påverkats af engelskan. Så t. ex. tyckas verbalsubstantiven på *-ing*, *-ning* genom engelskt inflytande blifvit vanligare på andra sidan Atlanten än här. Dock, ju mera egendomlig svensk-amerikanskan är, dess mer har den närmat sig engelskan, dess mer har den afvikit från den egentliga svenskan. Denna kan ej kännas vid sådana satser som de följande: "för att få *moni* (= *money*) *killade* (= *killed*) han sina *piggar* (= *pigs*) och sålde fläsket", eller: "jag hade tagit kallt (= *taken cold*) och *filade* (af *to feel*) icke riktigt bra, men på natten *slipade* (af *to sleep*) jag godt" [1].

Ej heller kommer ordboken, i vanliga fall åtminstone, att upptaga sådana uttryck, som ännu måste betraktas som vulgära, än mindre sådana nybildningar, som bero på tankefel eller dunkel språkkänsla.

Här blir det ofta svårt att draga gränsen, som ej får öfverskridas. Det är dessvärre så, att många af de nya fraser och konstruktioner, som jämt och samt se dagen, visst icke äro goda, tjänande begripligheten och språkets skönhet. Men det är ändå möjligt, att de en vacker dag äro rotfästa ibland oss. Det gäller att så vidt görligt är motarbeta dessa.

Ofta händer det, att ett nytt uttryck bildar sin form efter ett gammalt. Detta senares betydelse erinrar på ett eller annat sätt om det förra, det nybildade uttryckets.

---

[1] Exemplen hämtade från Waldenström, Genom norra Amerikas Förenta Stater, s. 271 ff.

Men det är alls icke gifvet, att tanken kommer till sin rätt lika bra i efterbildningen som i förebilden.

För vårt medvetande finnes ett samband mellan *bön* och *välsignelse* från ofvan: den förra kan ju vara den senares förutsättning. Med all rätt säger man: "nedkalla Guds välsignelse från höjden", men helt och hållet oriktigt blir uttrycket, om man insätter bön i st. f. välsignelse och säger, som det en gång stod att läsa i en Lundatidning: "prästen nedkallar en bön från den Högste".

Vid adjektiven märkes ofta en betydelseöfvergång, som beror derpå, att af två närstående begrepp det ena så att säga öfverflyttar någon egenskap till det andra, fastän detta (strängt taget) ej kan sägas hafva den. I en Upsalatidning läste jag för någon tid sedan om en person, som var föremål för en *fetisch-artad* vördnad: här hade författaren låtit det attribut, som tillkom den vördade, också bli en bestämning till själfva vördnaden.

Ej sällan få synonyma uttryck samma konstruktion. I stället för *begripa något* säger mången *begripa sig på något*, detta i öfverensstämmelse med *förstå sig på* [1]. En dylik användning af den reflexiva formen kan väl ej anses absolut förkastlig, då den ju svårligen kan medföra någon oklarhet om meningen. Ett liknande fall må anföras, som måhända framkallar ett mera berättigadt klander: "*hon besåg sig på utställningen*", skref engång en skolflicka, därtill föranlåten af det i Skåne vanliga *bese sig*, användt i samma betydelse som *bese*. Men då *bese sig* i riksspråket har en helt annan mening, är det klart, att konstruktionen måste anses språkvidrig.

På en förväxling af orsak och verkan beror måhända ytterst det skånska *försumma* i bemärkelsen uppehålla, hindra: "han försummar mig", d. v. s. han är skulden där-

---

[1] Uppåt landet säger man ibland *använda sig af* efter *begagna, betjäna sig af*.

till, att jag försummar, hvad jag skulle göra. I högsvenskan betyder *försumma* någon uraktlåta att ägna någon skyldig uppmärksamhet. Dock kunna det skånska språkbrukets försvarare åberopa sig på Tyskan, där *versäumen* någon gång betyder uppehålla, hindra. Enligt Kalkar är *forsømme* i Danskan anträffadt i betydelsen hindra [1].

Särskildt visar oss prepositionernas användning, att de ofta felaktigt blifvit förbundna med ord, för hvilka de ej passa, åtminstone ej i den afsedda betydelsen. Almqvist låter en person i romanen "Amalia Hillner" tala om "många märkvärdiga uppträden . . . *under* ombytta vistelseorter". Man frestas här att tänka på underjordiska gömslen; förf. har menat "under vistelse på olika orter".

I annonser kan man esomoftast få se, att plats sökes af en piga, "kunnig *med* matlagning", eller att en skräddarefirma "tillförsäkrar sina kunder *med* välsittande kläder och elegant snitt".

Lättast förgå vi oss vid användandet af negationer och vid begagnandet af nekande adjektiv o. d. ord. Äfven från andra språk känna vi, att språklig smitta eller ett ords betydelseväxling, framkallad af ett närstående ord, mycket ofta äger rum just vid dessa uttryck [2].

Med mindre betyder egentligen *om icke*, d. v. s., ordförbindelsen omfattar på engång villkorskonjunktionen och negationen.

Nu torde det ej vara sällsynt, att ett *icke* fogas till för att ytterligare framhålla *med mindre's* negativa innebörd: *med mindre* uppfattas på sätt och vis såsom liktydigt med ett *om*, användt i nekande sats.

I fsv. betyder *mädh minna* l. *mädh minna at* alltid *så framt icke, utan att* [3]. Men redan år 1643 skrifver Lars Abrahamson till Wivallius, "at han intet förlijkes medh

---

[1] Ordbog til det ældre danske sprog I, s. 717.
[2] Se Darmesteter, anf. arb., s. 124.
[3] Söderwalls Ordbok II, s. 44.

Michel Abrahamson *medh minder* han *icke* will giffua 20,000 Rdaler"[1].

Äfven annars smyger sig någon gång en pleonastisk negation in: "patron var *ej* den, som *hvarken* lade sig till sängs eller skickade efter läkare i brådkastet" heter det hos Mathilda Roos[2].

Icke mången torde stöta sig på det i hvardagsspråket rätt vanliga uttrycket: *icke lemna någon möda ospard.* Och dock betyder detta i själfva verket raka motsatsen till det, som ordalydelsen låter förstå. Man vill säga, att *man icke lämnar någon möda sparad* eller att man *har all möda ospard.* Haqvin Spegel säger i "Thet Tilslutna Paradis"[3] om Adam och Eva, att de togo

"en liuflig aftonward,
tå all Ambrosia och Nectar war ospard"[4].

Betydelseöfvergången har här måhända underlättats däraf, att vi på svenska äga ett förstärkande *o-* i sådana ord som *oväsen*, *oförvägen*, i dialekternas *oförmäten*, *ohisklig*, *oförsumlig.*

Uti ett par på senare tiden utkomna skrifter har jag påträffat ännu ett hithörande fall: *oskärad*, användt i betydelsen *skär*, *ren.*

Axel Wallengren säger på ett ställe i sina dikter[5]: .. "mitt hjärtas mesta minnen äro syndiga, tunga och grå .. svårt det är att finna i mitt sinne en *oskärad* vrå".

Om icke den skarpaste kontrast får antagas vara för handen mellan hjärtats syndiga, grå minnen och sinnet,

---

[1] Schücks monografi öfver Wivallius, s. 243.

[2] Strejken på Bergstomta, s. 74.

[3] S. 129 i Poetiska Skriffter.

[4] Redan Dalin säger: "Justinus, Tiberius och Mauritius hade ingen möda ospard, at försvara Riket" (öfvers. af Montesquieu's "Tankar öfver orsakerne til de Romares välde och fall", s. 185; tr. år 1755).

[5] Bohème och Idyll, s. 189.

där det är svårt att finna en oskärad vrå, måste man stanna vid den här ofvan antagna öfversättningen af *oskärad*. Härför talar också ett ställe i Eva Vigströms berättelse, ”Under Salomos insegel”[1], där det heter ”en kärlek så varm, så stor och så *oskärad* att den äfven renat Nath Bergers sinne”[2].

Men jag har måhända anfört tillräckligt många nybildningar. De flesta af dem höra till det språkliga ogräs, som skolan söker bortrensa.

Hvar och en, som haft att göra med skoluppsatser, vet, huru ofta läraren måste rätta oklara, tvetydiga uttryck, som ej äro tillräckligt bestämda. Ofta äro de motstycken till de nybildningar från författare, som nyss blifvit anförda. De hindra det rätta förståendet af innehållet, likavisst som t. ex. *oskärad* kan vålla missförstånd, om det begagnas såsom liktydigt med *skär*.

Men man kan ej undra öfver skolbarnens fel, då språket i våra tidningar och vår lättare litteratur ofta visar lika svåra misstag.

Så mycket större betydelse skall Svenska Akademiens ordbok få för hela vårt folk, om detta verkligen förstår att uppskatta densamma. Den vill ju i åskådliga exempel, tagna från våra bästa skalder och prosatörer, gifva oss en omfattande helbild af vårt svenska ordförråd och dettas användning i tal och skrift. Den skall lära oss, huru en god svenska låter. Den räcker våra författare färdigsmidda vapen, den gifver våra lärare de bästa verktygen, den vill hos hela vårt folk väcka till lif en uppriktig kärlek till vårt språk.

---

[1] S. 69.

[2] Sådana med *skä* börjande verb som *skämma*, *skända* ha förmodligen bidragit därtill, att *oskärad* fått betydelsen *skär*. *Oskärad: skära = oskändad: skända.*

Den vill i sin mån bidraga därtill, att svenskarne skola känna sig som en man, förenade till ett helt genom det gemensamma modersmålet.

Måhända tycker mången, att i denna uppsats alltför stora ord talats om det myckna, som Svenska Akademiens ordbok skall uträtta. Nåväl, om så skett, hafva orden blifvit fällda i den förvissningen, att Sveriges folk skall behjärta det fosterländska uti företaget. Det är helt enkelt vår plikt att nitälska för vårt språk, så visst som vi stå i outplånlig tacksamhetsskuld till detsamma eller rättare sagdt till dem, som gifvit oss i arf en rik litteratur och en fosterländsk odling.

Vi vilja hoppas, att rätt många skola hämta styrka och vederkvickelse ur den nya bildningskällan. Den erbjuder sig åt en och hvar.

Men ett kan hvem som helst göra: intressera sig för företaget, bära det med sina sympatier.

Och mången kan helt visst bidraga därtill, lägga sitt lilla strå till stacken med ett godt ord, ett belysande språkprof.

Om den känslan väckes till lif, att Svenska Akademiens ordbok verkligen är en sak, som rör hela vårt folk, då skola också de stora löftena infrias.

Att i någon mån arbeta för den solidaritetskänslan har varit min uppgift.

Men jag tror, att den känslan är sin egen belöning, så sant som vårt lif blir rikare, ju mera vi kunna omfatta med vår hänförelse och vår kärlek.

Svenska Akademiens stora ordbok.

Ordbok öfver svenska språket, utgifven af Svenska Akademien, detta omfattande arbete, hvilket ur alla synpunkter måste betraktas som **ett nationalverk**, skall i år börja utgifvas på undertecknads förlag, i häften om 10 ark = 80 stora tvåspaltiga sidor.

Häftet kommer att kosta högst 2 kr. 50 öre — ett i förhållande till det rikhaltiga innehållet och den goda och dyrbara typografiska utstyrseln redan billigt pris —, men endast 1 kr. 50 öre, så framt före första häftets utgifvande minst 2,000 exemplar subskriberats.

Inköpskostnaden för subskriberadt exemplar beräknas då blifva endast omkring **7 kronor pr år,** i medeltal för hela utgifningstiden; genom ett allmänt deltagande i subskriptionen betryggas prisbilligheten och påskyndas sannolikt äfven arbetets fullbordan.

Det torde vara öfverflödigt att framhålla att denna Ordbok icke bör förvexlas med en vanlig Ordlista. Det är en **historisk** ordbok med talrika exempel från svenska författare allt ifrån reformationstiden intill våra dagar.

Den kommer att redogöra för **alla de ord af inhemskt ursprung,** som under nämnda tidrymd brukats i svenska riksspråket, äfvensom **de mest gångbara utländska låneord,** som förekomma i nutida bruk.

För hvarje bildningssökande svensk blir Ordboken en rik skattkammare, ej blott en handbok, som då och då rådfrågas, utan äfven en kär läsning på lediga stunder, ty öfverallt i boken skall man anträffa tankeväckande, nyttiga och intresserande upplysningar.

Ordboken bör inom vårt land komma att finnas i hvarje offentligt bibliothek, i hvarje skolhus, i hvarje ämbets- eller kontorslokal, i hvarje ej alltför anspråkslös enskild boksamling.

Alla som älska vårt vackra modersmål och följaktligen måste önska, att detta nyttiga fosterländska verk skall kunna fylla sin uppgift och blifva **en bok för hela folket,** uppmanas vördsamt att medverka till **en snar subskription!**

Första häftet skall åtföljas af en fullständig förteckning på de institutioner och enskilde som subskriberat före utgången af Oktober månad.

Subskription mottages i alla boklådor och hos undertecknad. Lund, i Juni 1893.

C. W. K. Gleerup.

